

Научна конференция - 29 март 2002
Аула на СУ „Св.Климент Охридски“ - София

**ВЛИЯНИЕТО НА ПРОТЕСТАНТСКИТЕ
МИСИОНЕРИ ЗА ДУХОВНОТО И
ПОЛИТИЧЕСКОТО ОСВОБОЖДЕНИЕ
НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД**

**ВЛИЯНИЕТО НА
ПРОТЕСТАНТСКИТЕ
МИСИОНЕРИ ЗА ДУХОВНОТО
И ПОЛИТИЧЕСКОТО
ОСВОБОЖДЕНИЕ НА
БЪЛГАРСКИЯ НАРОД
НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ**

chitanka.info

На 29 март 2002 в аулата на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ се състоя научна конференция на тема „Влиянието на протестантските мисионери за духовното и политическото освобождение на българския народ“. Научната конференция се проведе под патронажа на Общонародното сдружение „Мати България“. Доклади изнесоха видни наши историци и общественици, сред които проф. Георги Нешев, доц. Румен Генов, доц. Петко Петков, доц. Петър Шопов и председателят на „Мати България“ г-н Петър Константинов.

Научната конференция отбеляза нов етап в нашите познания за приноса на протестантските мисионери в България, изразен в превода и отпечатването на Библията на новобългарски език, в ролята им за освобождението на българския народ, в изграждането на църкви и училища, в развитието на българската журналистика.

ПЕТЪР КОНСТАНТИНОВ

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ

В продължение на изминалите десет години „Мати България“ постави на разглеждане в поредица свои научни конференции ролята на различните религиозни деноминации у нас върху живота и историческото развитие на българския народ. Така бяха разгледани „Юдаизмът в България“, „Ислямът в България“, в поредица от колоквиуми с „Абагар“ беше представена широка панорама на влиянието на католическата църква и униатството в живота на българите.

Във всички тези случаи сме се водили от принципите на научната документалност, с която нашите докладчици са разполагали. Убеден съм, че никога не сме се поддавали на емоционални пристрастия пред историческата фактология, а сме оставали верни и на един от основните принципи на „Мати България“ — че всеки роден в България или припознал страната ни за своя родина, независимо от своя етнически произход или религиозни вярвания, е наш брат или сестра, и съответно — син или дъщеря на Майка България!

Днес темата на нашата научна конференция е: „Ролята на протестантските мисионери в духовното развитие и освободителните борби на българския народ“. От всички изброени дотук религиозни деноминации протестантството се явява исторически най-късно в житието и битието на българите. В този смисъл то е носител на нови възгледи в християнския духовен живот, но същевременно и на нови либерални идеи в обществения мироглед на народа ни. Това се отнася особено за онези протестантски мисионери, които идват като представители на американските библейски дружества.

Като изхожда от тези предпоставки и от историческия етап, в който протестантските мисионери се появяват и проявяват сред българския народ, тяхната дейност оказва изключително благоприятно и дори съдбоносно влияние, както върху духовното, така особено и върху политическото ни освобождение.

Както от общочовешко, така и от чисто национално гледище, най-същественият принос на протестантските мисионери у нас е съдействието им за превода и отпечатването на Библията на новобългарски език. Това е открояващ се жалон в историческото развитие на всяка съвременна национална цивилизация. Началото на една национално идентифицирана съвременна култура в християнския свят започва с превода на Библията на говоримия език на съответния народ.

Тъкмо заради това в програмата на настоящата научна конференция са включени доклади за появата и развитието на протестантството в света, за появата и развитието на протестантството в България, за фундаменталния принос на протестантските мисионери у нас — превода и отпечатването на новобългарски език на Библията, за ролята на протестантските мисионери в борбата на българския народ за политическа свобода, за ролята на протестантските църкви и училища в духовния живот на народа след Освобождението.

Петър Константинов

Председател на Общонародно сдружение „Мати България“

РУМЕН ГЕНОВ

ПОЯВА И РАЗВИТИЕ НА ПРОТЕСТАНТСТВОТО

Протестантската Реформация, чието начало традиционно отнасяме към първите десетилетия на XVI в., е едно от най-важните събития в световната история. Протестантизмът, който първоначално се стреми да промени католическата църква, се превръща в самостоятелно християнско изповедание. Това не само слага край на дотогавашното единство на западното християнство, но определя в значителна степен историята на Европа, а в по-далечен план и на останалите части на света. От историческа гледна точка имаме основание да приемем началото на протестантската Реформация за едно от явленията, маркиращи прехода от Средновековието към Новото време или модерността.

Протестантската Реформация, както и всяко голямо историческо явление, има дълбоки корени и назрява продължително време. През Средните векове католическата църква упражнява огромно влияние върху всички страни от живота на народите от Западна Европа. Тя подчинява на своята воля не само съвестта на вярващите, но и държавите, владетелите им, икономиката, духовния живот. Но колкото повече се засилват амбициите на папството в това отношение, толкова по-очевидно става несъответствието им с действителното състояние на римокатолическата църква и много от нейните йерарси. Папите и епископите, следвайки политика в интерес на своята власт, която е и светска, пренебрегват своите пастирски задължения спрямо низшето духовенство и миряните. Низшето духовенство било често малограмотно и висшите духовници заемали едновременно много постове, като рядко посещавали своите диоцези. (Така например, кардинал Томас Улси, архиепископ на Йорк и канцлер на Англия, посетил своя диоцез едва когато изпаднал в немилост пред крал Хенри VIII и бил пратен в заточение през 1529 г.). Монасите от манастирите,

натрупали огромни богатства, забравят за аскетичния и праведен живот, наслаждават се на материалния живот и често тънат в грехове, които на думи клеймят.

Упадъкът на християнската нравственост, занемаряването на духовно-учителската дейност на църквата обясняват разпространението на ересите през XII-XIII в., — албигойците в Южна Франция, валденсите, които са повлияни от богомилството. Валденсите от Южна Франция и Северна Италия проповядват бедност и обявяват Светото писание като единствен източник на вярата. За да се справи с албигойците, срещу които се води кръстоносен поход, папа Григорий VII създава инквизицията, като впоследствие тя става част от органите на Светия престол, а нейната разширяваща се дейност я покрива с мрачна слава.

През XI-XIII в. папството достига върха на своето могъщество. Показателни в това отношение са борбите и победите на „наместниците на Христа“, както се назовават папите, над германските императори от Франконската, Хохеншауфенската династии (най-забележителният пример е унижението на Хенрих IV от папа Григорий VII през януари 1077 г.). Папството достига през този период могъщество, но става и причина за неговия упадък, защото стремежът на папите да увеличат своята власт и престиж с политически средства, подкопава моралния авторитет на институцията. Кръстоносните походи, предприети за освобождаването на Божи гроб от неверниците, също допринасят за отдалечаване на римокатолическата църква от вярващите.

Към XII-XIII в. се отнасят опитите за обновление на католическата църква. Появяват се просешките ордени на францисканците (създаден от св. Франциск Асизки през 1215 г.) и на доминиканците (на испанския монах св. Доминик, 1170–1221 г.), приели абсолютната бедност, за да върнат църквата към апостолската традиция, да дадат пример на вярващите и примирят онеправданите с тяхната участ, като укоряват богатите за техните излишества. Но папството успява да подчини и използва тези ордени за целите на своята политика, възлагайки им да следят за чистотата на вярата и да се борят срещу ересите. Седемдесетгодишният политически упадък на папството — „вавилонският плен“ на папите в Авиньон (1309–1377 г.)

— и големият разкол показват на вярващите настъпилата „болест в главата и членовете“ на западната църква.

От този период датират и по-целенасочени опити за обновяване на църквата, които логично водят до разрив с римокатолицизма и създаване на нови изповедания. През втората половина на XIV в. оксфордският богослов Джон Уиклиф (1320–1384 г.) се противопоставя на претенциите на папството за световно господство, започва да превежда Библията и да я разпространява чрез своите последователи — лолардите. Уиклиф стига до отричане на посредническата роля на каноничното свещенство, отхвърляне на някои от тайнствата и до идеята за непосредствена връзка на вярващия с Бога. Чешкият последовател на Уиклиф, Ян Хус (1369–1415), изказва смели мисли, които са възприети от по-следващите реформатори — Светото писание е единствената основа на християнската вяра и обредност, папските индулгенции нямат никаква стойност без искрено разкаяние на грешника, църковните имуществва следва да бъдат отнети, светската власт на папите е незаконна, а тяхната непогрешимост дори във верските въпроси не е абсолютна, причастието е допустимо и в двете форми, само личната вяра и убеждение могат да допринесат за спасението. Мъченическата кончина на Ян Хус не слага край на възмущението от политиката на папството. Последователите на Хус в Бохемия се надигат и в течение на почти две десетилетия (1419–37 г.) с оръжие в ръка защитават своята национална и религиозна свобода. Крайните хусити — таборитите, възприемат вероучение, което отхвърля всичко, което не се опира на Светото писание, — поклонението на мощите и иконите, църковните обреди, догмата за преображението, представата за чистилището. Таборитите са разгромени, но тяхната традиция се запазва в общините на моравските братя.

Сред ренесансовите папи има и такива, отличаващи се с благочестие и праведност (Урбан VI, 1378–89 г.; Евгений IV, 143–47 г.), но и такива като антипапата Йоан XXIII (1410–15 г.) и особено Александър VI (Родриго Борджия, 1492–1503 г.), който е по-скоро „пратеник на сатаната, отколкото викарий на Христа, превърнал Ватикана във вертеп, а престола на св. Петър — в тържище“, проправил по този начин пътя за протестантската Реформация. (Джервазо, Роберто, Борджиите, Прев. от итал. С., 1985).

Не се увенчават с успех опитите за вътрешно пречистване и реформиране на църковните събори в Пиза (1409 г.), Констанц (1414–1418 г.), Флоренция (1437 г.), Базел (1431–49 г.).

Необходимостта от реформи в римокатолическата църква е била съзнавана отдавна, тъй като нейното състояние предизвиквало широко недоволство. За промени се обявявали светски лица от всички стъпала на обществената стълба — от монарси до обикновени селяни, недоволни от намесата на църквата в светските дела, от привилегиите на духовенството, от икономическата експлоатация, от корупцията и злоупотребите, от начина на живот на духовниците, противоречащ на християнските идеали. Израз на недоволството дават европейските интелектуалци-хуманисти, особено в Северна Европа, в лицето на ерудитите Йохан Райнхлин (1455–1522 г.), Еразъм Ротердамски и поета Улрих фон Хутен (1488–1523 г.), осмиващи невежеството и покварата на католическото духовенство.

Но искрата на широкото реформаторско движение запалва неизвестният августински монах Мартин Лутер, преподавател по богословие в треторазредния университет във Витенберг. Човек искрено вярващ, той изпитва душевни терзания, докато след размисъл над посланията на апостол Павел и на Августин Блажени не стига до убеждението, че човек може да се спаси само чрез силна искрена вяра, защото тогава върху него ще се излее Божията милост. Това убеждение става основно положение в Лутеровото учение. Посещението в Рим възмуцава неговата съвест, макар той да си остава вярващ католик. Неговата програма за реформи първоначално има академически характер, но скоро той става говорител и водач на мощно движение. Постановянето на неговите 95 тезиса срещу търговията с индулгенции на портата на храма във Витенберг традиционно се смята за начало на Реформацията. Този акт получава широк отзвук и подкрепа и три години по-късно Лутер окончателно скъсва с католицизма, като изгаря папската була, с която е отлъчен от църквата като еретик. Той проявява твърдост пред лицето на самия император Карл V, господар на по-голямата част от познатия тогава свят, на процеса във Вормс (1521 г.). Императорът издава Вормския едикт, с който Лутер е обявен за еретик и човек извън защитата на закона, книгите му — подлежащи на изгаряне. От участва на Хус го спасява покровителството на саксонския владетел Фридрих Мъдри. В неговия замък Вартбург,

Лутер извършва епохално дело — превежда Библията на немски език. С това не само прави Светото писание достояние на всички вярващи, но и слага началото на формирането на литературния национален език. Противопоставяйки се на крайните реформатори Лутер преобразява богослужението — съкращава и опростява католическата литургия, набляга върху четенето на Евангелието и придружаващата го проповед, както и върху пеенето на химни, които сам съставя, опростява църковния интериор. Заедно с Филип Меланхтон, Лутер съставя нов катехизис, в който систематизира своето учение. От католическото вероучение той оставя само онова, което според него не противоречи на Светото писание. Основно място в неговия катехизис заема положението за спасение чрез вярата и значението на Светото писание като единствен източник на християнското вероучение и устройството на църквата. По отношение на евхаристията, той приема причастието в двете му форми, т.е. вярващият трябва да приема и виното, и хляба. Като отхвърля католическата доктрина за превращението, според която свещеникът чрез освещаването превръща елементите на евхаристията в тяло и кръв Божия, той тълкува Христовата фраза „Това е Моето тяло“ (Матей 26:26) в смисъл на „реално присъствие“, т.е., благодарение на Божията благодат тялото и кръвта Христови се приемат от вярващия, без да променят своята същност. Лутер отхвърля традицията и всичко, основано на нея — епископския сан, вселенските и поместни събори, тайнствата, освен кръщението и причастието, иконопочитанието, безбрачието на духовенството, монашеството, властта на папата. По отношение на църковното устройство, Лутер поставя на първо място миряните и светската власт. Църквата според него се състои от събранието на вярващите, които избират измежду себе си своите свещеници. Управлението на църковните дела в рамките на общината трябва да се осъществява от избран съвет — консистория, на църковните окръзи — от суперинтенданти, начело на държавната църква следва да застане самият владетел. Лутер препоръчва на германските владетели да секуларизират имотите на манастирите и църковните йерарси и с получаваните от тях доходи да издържат училища и приюти. Приелите новото учение князе се възползват от препоръките на реформатора.

Лутер и другите ранни реформатори първоначално са възнамерявали да очистят и преустроят съществуващата църква, а не

да създават ново християнско изповедание, но логиката на нещата води до такъв резултат. Лутеровата Реформация не само разделя германското общество, но се стига до кръвопролитни сблъсъци. В средата на 20-те години на XVI в. избухват въстания на рицарите и на селяните (Югозападна и Централна Германия — Швабия, Франкония, Тюрингия, Елзас, Хесен, Вестфалия). Въстаниците аргументират своите политики и икономически искания с позовавания на Светото писание. В хода на т.н. Селска война се проявяват крайно радикални и революционни движения, като това на анабаптистите, които отхвърлят кръщението на пеленачета, защото смятат, че вярата трябва да се приеме съзнателно. Те проповядват общност на имуществата и примитивен комунизъм — уравнително разпределение на богатата.

Лутер призовава въстаналите селяни да се откажат от насилието и безчинствата и да се споразумеят със земевладелците, но след като те не се вслушват в неговия глас, той съветва владетелите да се разправят с бунтовниците „като с бесни кучета“. Така лутеранската Реформация още по-определено се свързва с монархическата власт.

През 1526 и 1529 г. император Карл V в опитите си да предотврати междуособна война, на два пъти свиква райхстаг в Шпайер (на р. Рейн). На първия е отменен Вормският едикт от 1521 г., който осъжда Лутеровото учение, а вторият го възстановява. В отговор на второто решение седем князе и четири града отправят „протестация“ — писмен протест, и този документ дава общото название на новото изповедание и неговите разклонения. Така или иначе, религиозната война в Германия не е избегната и тя завършва с Аугсбургския религиозен мир от 1555 г., които провъзгласява принципа „чиято е властта, негова е вярата“ (*cujus regio, ejus religio*), т.е. изборът на религия се предоставя на князете и управлението на свободните градове, а поданиците трябва да приемат този избор. Колкото и да е несъвършен, този мир осигурява спокойствието в германската империя през следващите почти 70 години, а междуременно Реформацията в нея окончателно се утвърждава.

Реформацията, започнала в германските земи, не се ограничава в техните граници. В Швейцария тя е подета от Хулдрайх (Улрих) Цвингли и Жан Калвин.

Учението на Цвингли (1484–1531 г.) е по-решително от Лутеровото. Той отхвърля всяка църковна йерархия — единствен глава

на църквата може да бъде самият Христос и следователно от свещенството като съсловие няма нужда, всеки вярващ може да бъде избран за проповедник от вярващите. За Лутер, който, макар че отхвърля догмата за превращението на Божиите дарове, все пак евхаристията е тайнство, докато за Цвингли причастието има чисто символически характер. Реформаторската дейност на Цвингли се ограничава в Цюрихския кантон, където в устройството на църквата и богослужението са направени радикални промени, а той самият загива в междуособната война със съседните кантони Люцерн и Цуг.

Неговото дело е продължено и доведено до край от Жан Калвин (1509–1564 г.). Французин по произход, широкообразованият Калвин стои по-близо до хуманизма в сравнение с другите реформатори, но едновременно с това е човек с деен и твърд характер. Той приема основните положения в ученията на Лутер и Цвингли, развива ги логически и създава стройна богословска система. Тя е изложена в „Ръководство за изучаване на християнската вяра“ (1536 г.), което става основна вероучителна книга за неговите последователи. Калвин развива доктрината на св. Августин и Лутер за предопределението, според която човек може да се спаси не за заслуги, праведен живот, а единствено чрез вярата, за която Бог го удостоява със спасителна благодат. Според Калвин предопределението е абсолютно, т.е. Бог е предопределил едни хора от рождението или преди него за вечно спасение, а други — за вечна погибел. Избраните за спасение съставляват същинската Христова църква. Доктрината за абсолютното предопределение звучи твърде фаталистично и би трябвало да обрече вярващите на бездействие и апатия в очакване на неизбежното. Но всъщност калвинистите са тласкани към забележителна активност, доколкото се приема, че Бог може да даде знак на избраните от него още приживе. Техният житейски успех, замогването, общественият успех и уважение са такива признаци. Това прави учението на калвинистката църква особено съзвучно на новите обществени и икономически тенденции. Обогащването, за разлика от повечето други религии, се оправдава, легитимира, смята се за желателно. С богатството като Божи дар избраните трябва да се разпореждат разумно, не да го пилеят или трупат, а да го умножават. Както е известно, големият германски философ и социолог Макс Вебер в книгата си „Протестантската етика и развитието на капитализма“

(1904–05 г.) свързва ранните успехи на капитализма в Северна Европа и Северна Америка именно с протестантската трудова етика. Историята на втората половина на ХХ в., в частност на страните от източния ръб на Азия (от Япония до Сингапур), показва че големи успехи на капитализма са възможни и при други, различни не само от протестантизма, но и от християнството религиозни системи.

В икономически план Реформацията има далеч отиващи последици. В държавите, в които протестантството се налага като господстващо изповедание, се извършва преразпределение на богатствата в голям мащаб, което се отразява върху икономическата и социалната структура.

По отношение на евхаристията Калвин се доближава до Лутер, смята я за тайнство, при което вярващите „духовно, но действително приемат тялото Божие“. По отношение на църковното устройство той е по-близо до Цвингли. Върховната власт в църквата принадлежи на самата нея, т.е. на общността на вярващите. Всяка църковна община трябва да бъде напълно самостоятелна и независима, а държавната власт не бива да се намесва в нейните работи. Ако е допустимо да се направи такава генерализация, то реформираните църкви могат да се отнесат по отношение на организацията им към два основни типа — лутерански, с монархическа организация, и калвинистки — с републиканска организация.

Ако трябва да очертаем най-общо отликите между протестантизма и католицизма в геологическо отношение, то те са: убеждението, че сама вярата е достатъчна за спасението, учението за фигуративното или символично, а не действително присъствие на Христос в хляба и виното при причастие, отхвърлянето на формалната изповед пред свещеник, последвана от акт на покаяние, и разбира се — на властта на папата. Най-често протестантите не вярват и в съществуването на чистилицето.

Протестантите говорят за различни „деноминации“, подразбирайки различно наименувани части на една и съща църква, макар някои деноминации да са повече или по-малко приемливи от други, а принадлежността на някои към протестантизма да се смята за съмнителна. Протестантските деноминации, имат много бурно развитие през последните пет века и то не е завършило. Така че,

трудно е да се определи точния брой на протестантските деноминации, които наброяват хиляди в различните части на света.

В теологическо отношение протестантските деноминации могат да бъдат класифицирани в няколко основни групи — евангелски и фундаменталистки. Евангелските наблягат върху необходимостта Христос да бъде приет като личен спасител на вярващите. Същото се отнася и за фундаменталистките, но те поставят ударение върху непогрешимостта на Библията, която приемат твърде буквално. Има и други деноминации, чиято теология е по-либерална, които тълкуват Библията не толкова буквално.

Други принципи на класифициране на протестантските деноминации са хронологическият и географският. Още през 20-те години на XVI в. лутеранската Реформация прониква в съседните на Германия страни — Прусия (1525 г.), Швеция (1527 г.), Дания (1527 г.), Норвегия, Ливония, донякъде в Литва и Полша. Във Франция се чувства известно влияние на Лутер и Цвингли, но най-голямо влияние сред протестантите хугеноти там има калвинизмът. Хугенотите се сблъскват със силна враждебност и преследвания и втората половина на XVI в. (1562–93 г.) минава под знака на ожесточени религиозни войни. В Нидерландия, тогава под властта на испанските Хабсбурги, въпреки жестоките репресии, протестантството се разпространява най-вече в северните ѝ провинции. Тази страна става люлка на някои нови деноминации — баптизма, възникнал през 1609 г. в средата на английски емигранти, след това пренесен и в други страни, в това число и в Северна Америка, за да стане една от най-многобройните деноминации. Баптистите се придържат към съзнателното приемане на кръщението и независимостта на общините. През 30-те години на XVI в. в Нидерландия се появяват менонитите, по името на Мено Симонс (ум. 1561 г.), смятани за последователи на анабаптистите. Тяхната деноминация се характеризира с независимост на религиозните общини, отхвърляне на военната служба, пацифизъм.

Реформацията на Британските острови започва през първата половина на XVI в. През 1531 г. в Англия започва реформация по инициатива на крал Хенри VIII, който преди това е получил от папата титла „защитник на вярата“, за написания от него самия трактат срещу Лутер. Но отказът на папа Климент VII да му даде развод с първата му съпруга, Катерина Арагонска, води до пълен обрат в политиката на

краля. Той скъсва с Рим и създава Англиканската църква, чийто върховен глава е монархът, а духовен водач — примас, Кентърбърийският архиепископ. Действията на краля биват узаконени от специално свикан парламент, но оформянето на тази деноминация продължава при следващите Тюдори, Едуард VI и Елизабет I. По отношение на теология и устройство Англиканската църква стои най-близо до католицизма, което води до появата на пуританите, които настояват за „очистването“ ѝ от „папизма“. В рамките на пуританството се оформят нови протестантски деноминации — презвитерианството, конгрегационализъмът, квакерството. Презвитерианците се придържат към калвинистката доктрина, в организационно отношение общините се ръководят от старейшини, като всяка община избира представители в областни тела — презвитери, а в национален мащаб — от синоди. Индепендентите или конгрегационалистите са близки до цвинглианството — независимост на общините (конгрегациите), изборност на свещениците.

В Шотландия, тогава независимо кралство, Реформацията завършва през 60-те години на XVI в. под водачеството на Джон Нокс (1513?-1572), последовател на Калвин. Там се установява като господстваща презвитерианската църква.

През първата половина на XVII в. в Англия, като религиозно възраждане в рамките на англиканството се оформя методизъмът, основан в Оксфорд от братята Уесли.

Условия за неограничено развитие протестантизмът намира в Новия свят — в английските колонии, после в Американската република. Още в ранния период на колонизация там биват пренесени конгрегационалистката, англиканската или епископална църква, шотландската презвитерианска църква, холандската реформирана църква, шведската лутеранска, френската реформирана църква, квакерите. Тези деноминации се концентрират в определени колонии. Първоначално те са склонни да проявяват нетърпимост към всякакви отклонения от догматиката и суровия морален кодекс. Но в края на XVIII в., в хода на Американската революция, първоначално в законодателството на Вирджиния по инициатива на Томас Джеферсън, после и във федералната конституция са въплътени принципите на свобода на съвестта и отделяне на църквата от държавата. Поставянето

на различните изповедания при еднакви условия стимулира изключително интензивен религиозен живот.

През XIX в. на американска почва възникват нови религиозни движения — на адвентистите, на мормоните. Адвентистката църква възниква през 1833 г., основана от Уилям Милър (1782–1849 г.). Близка до баптистите, тя живее в очакване на второто пришествие и хилядолетното царство Божие. Адвентистите от седмия ден признават юдейската заповед за честване на седмия ден, смятат душите на мъртвите за спящи и подлежащи на възкресение след съдния ден.

За мормоните, или членовете на Църквата на Исус Христос на светиите от последния ден, основни източници за вярата са Книгата на мормон „открита“ от основателя им Джоузеф Смит (1830 г.), и Библията. След първоначални конфликти мормоните, водени от Брайън Янг, се установяват в щата Юта, където създават една просперираща общност. Мормоните развиват активна мисионерска дейност в различните части на света, последните години и в България. Свидетелите на Йехова (деноминация, възникнала в края на XIX в. и добила международно разпространение) поставят в центъра на своята вяра очакването на Второто пришествие и приемат, че всички те могат да проповядват.

През 1906 г. е създадена Петдесятната църква, която набляга върху ролята на Христос като личен спасител на вярващите, кръщение със Святия дух, глосолалия (говоренето на много езици) и предстоящото пришествие на Христа.

Днес в Съединените щати действат всички възможни протестантски деноминации, най-многобройни от които са: Баптистката църква (южни и други баптисти — ок. 33,8 млн. членове или 16% от възрастното население през 2001 г.), Методистката (14,4 млн. — 6,8%), Лутеранската (9,5 млн. — 4,6%), Петдесятната (4,4 млн. — 2,1%), Презвитерианската (5,5 млн. — 2,7%), Епископалната/Англиканска (3,4 млн. — 1,7%), Църквата на Исус Христос на светиите от последния ден (мормони 2,6 млн. — 1,3%), Църквата на Христа (2,5 млн. — 1,2%) и други.

Оформянето на протестантизма като изповедание не остава без последици за католицизма. Освен опитите да възстанови някогашното си влияние с политически и военни средства, той отговаря на Реформацията с вътрешно обновление. В течение на 18 години (1545–

1563 г.) в гр. Трент (Тридент) заседава църковен събор, чиито решения в значителна степен допринасят за обновяване и възраждане на римокатолическата църква, за възстановяване на нейното влияние, така че днес тя обхваща около един милиард вярващи.

Макар разделянето на западното християнство на два клона да води до избухване на нетърпимост и остри и продължителни конфликти, в протестантските държави на Северна Европа се установява по-либерален верски и интелектуален климат. Такава е например Нидерландия през XVII-XVIII в., където няма цензура, няма тесногръди ограничения върху научната мисъл. Това дава възможност на много автори да публикуват там своите трудове, които в собствените им страни не биха видели бял свят или биха били изгорени, или пък такива учени да работят в по-благоприятна атмосфера, какъвто е случаят с френския философ, математик и физик Ръоне Декарт, прекарал двадесет от плодотворните си години в Нидерландия.

През XIX в. има силен мисионерски импулс сред протестантските деноминации в Англия и САЩ. Английски и американски мисионери действат във всички части на света. Мисионерите не се ограничават с прозелитизъм, те вършат мащабна просветна дейност, правят географски изследвания (големи заслуги за изследването на Централна Африка има шотландският мисионер Дейвид Ливингстън).

Трудно е да се оцени значението на протестантската Реформация. Тя слага край на неоспоримото господство на папството, край на сляпата вяра в авторитетите, стимулира духа на съмнението и самостоятелното мислене. Ограничаването на влиянието на папството и засилването на мощта на владетелите стимулира консолидирането на националните монархии в Европа. Икономическото влияние на църквата се ограничава, даването на пари под лихва вече не е осъдителна за християните дейност, по такъв начин се открива пътят за развитието на капитализма, на Новото време.

Доц. Румен Генов

ПЕТЪР ШОПОВ

ПОЯВА И РАЗВИТИЕ НА ПРОТЕСТАНТСТВОТО В БЪЛГАРИЯ И ЕДНО ЧАСТНО МНЕНИЕ ВЪЗ ОСНОВА НА ИСТОРИЧЕСКИЯ ОПИТ КАКВА ТРЯБВА ДА БЪДЕ ДЕЙНОСТТА НА ПРОТЕСТАНТСКИТЕ ПРОПОВЕДНИЦИ В ДНЕСНА БЪЛГАРИЯ

Протестантството като резултат от Реформацията през XVI в., като отхвърляне на църквата като източник на власт и авторитет, за да се превърне в доброволен съюз на вярващите, като сложно социално и политическо развитие в условията на разцвета на търговските градове и манифактурата, като отрицание на крепостното право и тържество на свободата на занаятчиите, е най-напредничавото политическо явление през Средновековието. През 1905 г. Макс Вебер пише, че развитието на капитализма в Западна Европа е в голяма степен резултат на протестантската етика, на утвърждаването на духа на зависимост от самия себе си, на духа на индивидуалната автономия. В протестантските държави взаимодействието между съзнанието и деловата дейност са важна част от идеологията на модерния капитализъм. Ето защо, независимо от това дали в средата на XIX в. ние, българите, не сме оценявали или и днес не оценяваме достатъчно високо идването на американските мисионери в българските земи, това не намалява значението на този исторически факт с религиозно, културно, икономическо и политическо значение.

Има някои типологични социално-политически и икономически прилики между десетилетията на XIX в., през които започва дейността

на американските мисионери в българските земи, и десетилетието след падането на комунизма през 1989 г., та до наши дни.

В първия случай развитието на българския народ се намира в застой заради потисничеството на чужд владетел, който не внася в България по-прогресивна социална уредба, изповядва религия и принадлежи към цивилизация, които са твърде далеч от българския манталитет и култура, дали на Европа редица ценности в областта на религията, писмеността и знанието. Проблемите на онова време били решени чрез Освобождението, чрез развитието на капитализма, чрез създаването на политически плурализъм, на непълноценна демокрация в няколкото десетилетия между Освобождението и Втората световна война.

Във втория случай, в резултат на изчерпването на ресурсите на социализма, довело до неговия крах, на отсъствието на пазарна икономика и утвърждаването на тоталитарен режим и партокрация, в навечерието на последното десетилетие на миналия век българският народ отново се оказва в застой и криза. Все пак в цялостното си развитие дотогава държавата и страната са се изкачили няколко кръга по възходящата спирала. Положителните постижения от онова време са най-вече в сферата на културата и образованието, макар че и в тях е факт отсъствието на дълбока, същността връзка със Стария континент. А сега повече от десет години България се намира в преход към пазарна икономика и демокрация; по общо съгласие нейната външна политика е ориентирана към евроатлантическите ценности — влизане в Европейския съюз и НАТО. Доминира влиянието на единствената суперсила — САЩ, страната, от която преди век и половина тръгват протестантските мисионери към България.

В тази връзка е нормално да се запитаме доколко адекватна е била протестантската дейност към проблемите на българския народ в десетилетията през XIX в., и доколко адекватна е тя в края на XX и началото на XXI в.

Идването на американските мисионери у нас малко преди средата на XIX в. е общо взето задоволително изследвано в българската и американската историография (1). Поради това ще екипирам лаконично основните моменти в ранния период на американското присъствие у нас. Организационно то е свързано със създадения през 1810 г. в Бостън „Американски съвет на

комисионерите за чужди страни“ (The American Board of Commissioners for Foreign Lands) — организация, чието име не съдържа елемент на религиозна дейност, а по-скоро на разгръщане на делова, бизнес дейност.

През 1819 г. този съвет започва работа в Отоманската империя, като изпраща в Измир своите мисионери Плиний Фиск и Леви Парсонс. Двамата посетили скоро след това Сирия, Египет, Мала Азия, Персия, Гърция и българските земи и поставили началото на американската протестантска дейност в тези части на света. И тогава, и днес американското, английското и други библейски общества си поставят за цел да превеждат и издават на местните езици Библията и религиозна литература. Доста по-късно, през 1836 г., в Турция е открита агенция на Американското библейско общество, създадено първоначално през 1808 г. във Филаделфия, четири години след основаването на „Британското и чуждоземно библейско общество“, и стройно реорганизирано през 1816 г. в Ню Йорк.

След идването на Фиск и Парсонс, от Бостън в Малта пристигнала печатница, която започнала бързо издаване на Светото писание на езиците на страните от Леванта. След принудителното напускане на Гърция, в Цариград през 1839 г. дошъл пратеникът на Американския съвет Елайъс Ригс, който проявил интерес към разгръщане на работата сред българското население в Отоманската империя. Ригс (1810–1901) владеел писмено 12 езика, включително и български, и на тази основа участвал по-късно в превода на новобългарски на Светото писание. През 1843 г. Ригс изготвил граматика за изучаване от американци и англичани на български език.

Както сочи Илия Конев, важни за дейността на американските мисионери сред българите през втората и третата четвърт на XIX в. са четири насоки:

1. Превеждането, отпечатването и разпространението на Библията.
2. Масовата и училищната религиозна просвета сред населението.
3. Разпространението на протестантизма и евангелизма сред християнските народи в империята.
4. Издаването на вестници и списания с определени образователни възпитателни и пропагандни цели (2).

Няма съмнение, че българският културен елит е имал съзнанието за важността на превеждането на Библията и нейното широко използване в народните черкви и училища. Както пише Илия Конев, превеждането на Библията се превръща в първостепенна задача на българското филологическо движение почти докъм средата на XIX в. (3).

Усилията на протестантските мисионери за превод на Библията на съвременен български език се предхождат от редица инициативи на славяни и българи, разгледани подробно от видния американски българист Джеймс Кларк. Навярно първата от тях е от 1816 г. на Руското библейско общество в Санкт Петербург, създадено от Британското и чуждестранното библейско общество. С помощта на Руското библейско общество са извършени най-вероятно два превода на Библията на български език, като първата част от първия превод е отпечатана през 1819 г. Първият превод е бил финансиран и наблюдаван от Британското и чуждестранното библейско общество. Той е бил отпечатан през 1823 г. в Санкт Петербург. Вторият превод е бил отпечатан в Лондон през 1828 г. Усилията на Руското библейско общество са израз на научния и политическия интерес на Русия към Балканите (4).

Дейността по превеждането на Библията на български език се премества в българските земи в началото на 20-те години на XIX в. Главните действащи лица в първоначалната англо-българска инициатива са първият редовен функционер на Британското и чуждестранното библейско общество у нас Хенри Лийвс и Иларион Критски, виден гръцки владика — търновски митрополит, който се титулувал „екзарх на цяла България“. Иларион Критски препоръчал Неофит Рилски на евангелските мисионери за превод на Новия завет от гръцки на български език. През май 1825 г. Лийвс докладвал в Лондон, че Иларион се намирал в турската столица с български превод на Новия завет, който Лийвс проверил и бил готов да отпечата в патриаршеската печатница заедно с други религиозни книги на български език. По-късно, интересувайки се как върви работата по издаването на превода на Библията в Русия, Лийвс уведомял английското библейско общество, че Иларион Критски е в състояние да публикува превода в Букурещ. Иларион от своя страна уведомял

Лийвс, че един учител във Враца, вероятно сърбинът Константин Огнянович, бил ангажиран с превода на Библията в Русия.

Огнянович взел през 1843 г. участие в организирането на първата българска печатница в Цариград, където преподавал български език на американските мисионери и подпомагал Елайъс Ригс в работата върху превода на Библията и нейното издаване. Иларион Критски писал също на Априлов, че в Свищов е убедил трима души, способни да преведат Светото писание на български език. Някои от тези начинания не могли да бъдат реализирани поради смъртта на Иларион през 1839 г. Архимандрит Неофит Бозвели, който бил в Свищов през периода 1813–1833 г., подпомогнал посочения по-горе Огнянович в неговата преводаческа работа и сам извършил редица преводи, измежду които и този на Библията. Нему принадлежи, разбира се, и трудът „Мати България“. Един от въпросните трима души, в състояние да преведат Библията на български език, е Христати Павлович (1804–1848), първият издател на Паисиевата „История славянобългарска“, също оставил превод на Новия завет (4). Първата публикувана част от Библията на български език през 1828 г. е частно дело, извършено най-вероятно от отец Серафим и неговия брат Петър Сапунов. Това става по едно и също време с отпечатването в Лондон на посочения по-горе превод (5).

Ще се спра съвсем накратко на значението на превода на Стария и Новия завет на европейските езици, вземайки за пример немския. Както е известно, гениалният религиозен реформатор Мартин Лутер — основоположникът на протестантството, направил през 1521 г. великолепен превод на Библията от латински на народен немски език, спомагайки значително за утвърждаването на езика на своя народ. Три века по-късно, към края на многовековното просветно и културно безвремие у нас в условията на робството, в десетилетията на Възраждането американските протестанти имат сериозен принос в създаването на модерния български език чрез превеждането и издаването на новобългарски език на Библията (6).

Резултатите от съвместните българо-американски усилия за превеждане на Библията могат да се видят и в списъка, изготвен от Илия Конев. Според него основните преводи на Новия завет на български език са следните:

1. Новий завет. Сиреч четирите евангелия на четиритях евангелисти, преведени от елинския на български език, който ся употребява сега в Българията — Букурещ, 1828 г. Превели: Петър Сапунов Тревнянин и Серафим Ескозахаренин.

2. Новий завет Господа нашего Исуса Христа. Сега новопреведений от славянскаго на българский язык — Смирна, 1840. Превел: Неофит Рилски.

3. Новий завет на Господа нашего Исуса Христа — Нью Йорк, 1867. В печатницата на Американското библейско общество. Превели: К. Фотинов, П. Р. Славейков, Сичан Николов със съдействието и по инициатива на Елайъс Ригс и д-р Алберт Лонг. Второ издание 1867, трето 1872. В печатницата на П. Р. Славейков (7).

За проповядването на своята религия протестантските мисионери постепенно организирали станции. Полагани били усилия за разпространението на английския език, на американската култура, на битова просвета. Много от американските мисионери развили симпатии към българския народ, установили приятелски връзки, някои се оженили за българки, установили се за десетилетия у нас.

Но стремежът към промяна на религиозната принадлежност на част от българите, силата на българското национално чувство, приоритетът на задачите за национално освобождение, за запазване на българската култура и идентичност, създавали отчужденост между мисионерите и мнозинството от населението. Стигало се до сериозни конфликти, включително преместване и затваряне на училища, до бойкоти, до възприемането на протестантството като вероотстъпничество. Видни български общественици, политици, поети и писатели се обявявали открито срещу дейността на протестантските мисионери и техните български последователи.

Въз основа на мисионерски архиви, ползвани от живеещата в САЩ българска историчка Татяна Несторова, можем да обобщим данни за дейността на протестантите в България за периода 1870–1909 г.:

Станции: 4-5;

Подстанции: между 4 и 61 или средно 38 за посочения период;

Брой на протестантските черкви: започват с 3 и достигат в края на периода — 19;

Брой на местата, в които се проповядва (тоест не задължително в черкви): започват със 7 и стигат до 47;

Брой на енорияшите: започват със 76 и достигат до 1492;

Среден брой на членовете на конгрегацията: започва със 121 и достига до 3266 (8).

От тази статистика е видно, че за географските измерения на България и за нейното по онова време четиримилионно население протестантството не е получило впечатляващо разпространение. Главните причини за това от българска национална гледна точка бяха частично посочени.

Но нека се спрем на социално-икономическата, политическата страна на въпроса от гледна точка на цитирания вече Макс Вебер. Като определя темата на своята книга „Протестантската етика и духът на капитализма“, публикувана за първи път през 1904–1905 г., Вебер подчертава, че става дума за влиянието на определени религиозни идеи върху развитието на икономическия дух, за начина на мислене, за етноса, тоест за характера на икономическата система на ранния капитализъм; става дума за икономически рационализъм; за призванието на индивида като най-характерния елемент от социалната етика и културата на капитализма и в определен смисъл нейна фундаментална основа. Вебер говори за призванието да се печелят пари, което е свързано с оцеляването в икономическата борба, за това, че според пуританите човек трябва да стане богат за Господа, не заради тялото и греха (9).

Посочените мисли са вълнували протестантските мисионери в българските земи, те са били съдържанието на тяхното възприемане на света преди да дойдат у нас и в посочените по-горе страни. Протестантските функционери са били мотивирани да действат за постигането на социален прогрес подобен на този, осъществен в тяхната страна. Можем да предположим, че пуританите не са били добре информирани за етапа на социалното развитие на народите, при които идват. Или пък са били толкова идеалистично или амбициозно настроени, че са вярвали че могат да допринесат за бързото ликвидиране на тяхното отчайващо изоставане в икономическо, социално и религиозно отношение.

В българските земи те заварват феодална система, народ, който е под чуждо робство и се интересува много повече от извоюване на

своята независимост, от запазване на източното православие като начин за културно оцеляване, отколкото от разширяване на своя кръгзор с друга религия, език и цивилизация. Между българите и американските пуритани възниква бездна, преодоляна от малцина, става разминаване. Мисионерите са изпреварили времето, историческата необходимост от тяхното идване и техните усилия увисват в социалното пространство не по тяхна вина. Тяхната дейност се оказва неадекватна спрямо историческия етап от развитието на българите. Тази ситуация определено се променя в положителна насока с идването на новия век, но все пак пасивът от предишните десетилетия не е заличен изцяло. Така от съвременна гледна точка на социалния интерес и прогрес на българите можем само да съжаляваме, че дейността на американските протестанти е една несъстояла се, една пропусната полза. Можем да съжаляваме, че българският народ не е бил свободен, за да разгърне своите възможности, учейки се от социално-икономическия опит на отвъдокеанските гости — носители на нова трудова философия, на новия морал на Лутер и Калвин.

Адекватна ли е днес дейността на протестантските институции спрямо българската социално-икономическата и политическа действителност?

Без да съм подробно запознат с дейността на протестантските пастори сред днешното българско общество, ще си позволя да споделя моето частно мнение върху какво трябва да пада ударението в тази дейност, като имам предвид историческия опит на XIX в. Ако по-рано протестантите са работили за превода и разпространението на Библията, то днес техните усилия трябва да бъдат съсредоточени по-малко върху пропагандиране на религиозната страна на протестантството, отколкото върху пропагандирането и усвояването на протестантската етика, на духа на класическия, морално издържания капитализъм, върху усвояването на „Библията“ на деловите отношения, на предприемчивостта, на развитието на дребния и средния бизнес, на изкуството на частната инициатива, на формите и методите на оцеляването.

Ключът към успеха днес на американската протестантска дейност е в намирането на нови форми на връщане към старите ценности на протестантството, в утвърждаване на обществени, икономически, просветни и културни форми на дейност, съобразени с

високата култура, образованост и осведоменост на средния българин, без поучаване, все с цел формиране на демократичен начин на мислене и действие, осъществяване на реално пазарно стопанство и повишаване на гражданската култура.

Доколкото протестантската дейност в средата на XIX в. е имала практически успех, той се е дължал на свързането ѝ с конкретните нужди на българското общество. Следователно успехът на протестантската дейност днес ще бъде правопрпорционален на възприемането на форми, които обслужват икономическите, социалните и културните нужди на българското общество в преход в съвременния етап на неговото развитие. Защото класическото религиозно съдържание на протестантизма още от времето на неговото възникване винаги е приемало обществена, икономическа форма. Точно напредничавите религиозни догми на протестантството са дали легитимност на капитализма в неговия ранен стадий.

В смисъл на определението на Макс Вебер за „Beruf“, „calling“, „призвание“ струва ми се, че днес призиванието на протестантските проповедници — българи или американци — е да се посветят на едно високо благородно предизвикателство, което може да донесе голяма полза на българския народ в периода на прехода, в усилията му за оцеляване!

Доц. Петър Шопов

ПЕТЪР КОНСТАНТИНОВ

РОЛЯТА НА ПРОТЕСТАНТСКИТЕ

МИСИОНЕРИ ЗА ПОЛИТИЧЕСКОТО

ОСВОБОЖДЕНИЕ НА БЪЛГАРСКИЯ

НАРОД

Непосредствено след средата на XIX в. настъпват някои политически събития, които определят изменената обстановка на Балканите. Именно при тези нови условия по българските земи се появяват протестантските мисионери и се осъществява техният принос за политическото освобождение на българския народ.

На първо място това е сключването на Парижкия мирен договор от 1856 г., с които се слага край на Кримската война. От клаузите на този договор става ясно, че Русия загубва правото си на защитник на християнските народи в Турската империя. За българската интелигенция, а и за българския народ, е повече от ясно, че ако наистина искат да видят отечеството си свободно, те трябва да престанат да се надяват единствено на благоволенieto на императора всерусийски, а да потърсят собствен път. Факт, който вече ясно и своевременно са разбрали нашите съседи в борбата им за освобождение.

В същото време — 13.II.1856 г. — султан Абдул Меджид издава втората си прокламация, „гарантираща“ определени права за християнското население в империята, — Хат-и-Хумаюна.

До това време Влашко, Молдова, Черна гора, Сърбия и Гърция, чрез въстания и чужда военна помощ, и чужда политическа подкрепа са постигнали свободата си. С Одринския мирен договор от 1830 г., сключен между Русия и Турция, новата гръцка държава си осигурява независимост.

Във всички тези преговори и документи, уреждащи малко или повече положението на балканските страни, не се споменава и дума за

България. Причината е една — освободителната идея на българите лежи, по внушение на определени среди, почти изцяло върху надеждата, че „освобождението ни зависи от могъществото и благоволенieto на Дядо Иван“, а не от собствените ни изяви и революционна организация, от стремежа, волята и решителността за свобода на българския народ. Осъзнаването на този факт в средата на XIX в. обръща из основи освободителната концепция на българите. Това довежда, чрез идеологията и политическата дейност на Раковски, Каравелов и Левски, до истинско пробуждане на националния дух и началото на организираното вътрешно българско националноосвободително движение.

Тъкмо по това време, края на 50-те и началото на 60-те години, по българските земи се появяват и първите протестантски мисионери. Макар отначало появата и приносът им да се свързват повече с борбата за духовно освобождение на народа ни, оказва се, че те осъществяват неподозирано и в някои случаи решително влияние върху развитието и проявите на националноосвободителното движение.

Предшественик на мисионерите в България е преведената на новобългарски език и отпечатана през 1840 г. Библия. Въпреки че няма още никакви протестантски мисионери в страната, Библията на новобългарски се разпространява на българските земи както никоя друга книга дотогава. Само за една седмица по това време в някои случаи са се продавали из България до 2000 екземпляра от Светото писание.

Д-р Елайъс Ригс, който е между първите протестантски мисионери в страната участвали в усъвършенствания превод на Библията (1863–1870 г.) с помощта на д-р Алберт Лонг, П. Р. Славейков и Христодул Сичанов, отбелязва с особено уважение появата по това време на една друга протестантска книга на български език със светско съдържание. Става дума за широко известната на възрожденската българска общественост „Начална книга“ от мисионера Чарлс Морс. Тази книга, отпечатана с няколко допечатки от по 10 000 екземпляра, представлява за няколко поколения наши сънародници истинска българска читанка. Всеки, който подробно я е преглеждал, знае добре, че тя носи не само богати начални познания, но притежава и един непознат дотогава в нашата учебна литература либерален дух. Чарлс Морс се установява отначало в Одрин, където сформира евангелска

общност от българи, арменци и гърци. Тук се открива и първата протестантска книжарница с книги и на български език. По-късно към тях се присъединява и д-р Тиодор Баингтън.

През 1857 и 1858 г. д-р Баингтън предприема обиколка из Южна България, включително и Македония, като достига до Кукуш, Солун, Битоля, Прилеп, Скопие, Пловдив и Стара Загора. След тази обиколка се решава д-р Баингтън да остане в Стара Загора. През 1858 г. д-р Яков Кларк и Уилям Мериам откриват мисионерска станция в Пловдив. Така са открити първите три центъра за работа в Южна България — Одрин, Стара Загора и Пловдив. По-късно се установява и център в София. Междувременно първите протестантски мисионери се установяват също в три центъра по българските земи на север от Балкана — Шумен, Търново и Тулча.

Още в 1840 г. в цариградското предградие Бебек д-р Сайръс Хамлин открива протестантско училище с пансион, в което учат и българчета. През 1863 г. училището бива преустроено и разширено като американски колеж с материалната помощ на големия нюйоркски филантроп Кристофър Роберт. Така се появява изигралият изключителна роля в предосвободенска и следосвободенска България Роберт Колеж.

Особено активно съприкосновение с българите поддържа установилият се през 1857 г. отначало в Шумен, а от 1859 г. в Търново д-р Алберт Лонг. Тук той усвоява отлично български език и се свързва тясно с българската общественост. Немалко спомени на тогавашните търновци говорят недвусмислено, че през този период д-р Лонг води насаме или групово разговори както по религиозни въпроси, така и за бъдещето на българския народ. По всичко личи, че връзките на д-р Лонг с революционно настроените среди в Северна България още тогава са били доста широки и интензивни. Така в особено критичното време от лятото на 1862 г. именно д-р Лонг помага на Пандели Кисимов да прикрие следите си в Търново и да се прехвърли нелегално във Влашко. С това се слага началото на първия етап от влиянието на протестантските мисионери върху борбата за политическото освобождение на българския народ.

През 1863 г. д-р Лонг се установява в Цариград. По това време са подадени и документите за разрешаване печатането на протестантския вестник „Зорница“. Разрешението се бави с месеци и редакцията на

вестника се обръща към американския пълномощен министър в Цариград, който пък изпраща при великия везир секретаря на легацията Х. Браун. Американецът обаче не заварва великия везир неподготвен за въпроса „Коя е причината да се бави толкова дълго разрешението за печатане на в-к «Зорница?»“. Али паша предоставя на Браун един от химните, преведени на български от д-р Лонг, който вестникът е предвиждал да отпечата в първия брой — „Да вървим напред“. Достатъчно е да се прочете текста и за да се разбере, че тази християнска песен с религиозно съдържание е по същество истински химн на свободата. Независимо от всичко обаче, след съответни преговори и увещания, разрешението е дадено и в-к „Зорница“ започва да излиза от 1864 г.

В продължение на десетилетия д-р Алберт Лонг остава тясно свързан с българската народна съдба, като участва активно в подкрепа на младото българско поколение, готово да се бори за духовна и политическа свобода, и особено с незаменимия си принос в разпространението на истината в европейски и световен мащаб за българската народна трагедия след Априлското въстание от 1876 г.

Ненапразно още в онези драматични години директорът на Роберт колеж, д-р Джордж Уошбърн, пише за д-р Лонг: „Неговото влияние върху първите български ученици в Роберт колеж осигури притока на десетки талантиливи българчета в колежа. Никой друг чужденец не е притежавал доверието и любовта на българите, както д-р Лонг“.

По това време мисионерите и евангелските общности както в Северна България, така и в Южна България и Македония непрекъснато се разрастват. През 1860 г. евангелските църкви в Турция надвишават 40 на брой. Докато в по-големите градове появата на протестантските мисионери се приема от родолюбивите българи като възможност за реална помощ и подкрепа в борбата за духовно и политическо освобождение, то в малките селища отделни Фанатици, подстрекавани от гъркомани се отнасят в нередки случаи с мисионерите като с нежелани натрапници. Понятието „протестантин“ получава понякога ругателен смисъл. Въпреки това, въпреки активизиране дейността на гъркомански среди, на някои енорийски православни и католически свещеници, които са започнали пропагандната си дейност далеч преди протестантските мисионери, в страната все по-често се създават

евангелски групи и общности. Забележително е, че към протестантството се присъединяват дори православни монаси и свещеници, все хора с подчертано либерални и родолюбиви възгледи. Такъв е и рилският монах Полиевкт, по-късно ревностен евангелист Петър Вежинов, който измисля онази възбудила целия народ формула, отговаряща на думите „Туркия ке падне“, чийто енигматичен цифров сбор определя годината 1876 за спасителен край на робството.

Извънредно благотворна роля за разпалване на патриотичните чувства сред българското население са играли пътуващите протестантски книжари. Така известният евангелист книжар Петър Мусевич — Бориков описва пътешествията си из Южна България и Македония в разстояние на дълги дни и седмици, през които преживява тежки изпитания, но и пробужда душите на много българи, обезличени дотогава в мрака на робството. След дълги скитания из планинските хребети и речни долини неговият спътник, споменатият вече Уилям Мериам, заминава с жена си (май 1862 г.) за Цариград на годишна конференция. На връщане към Пловдив Мериам е нападнат от турски разбойници и убит между Харманли и Узунджово. Бременната му жена, потресена от злокобната драма, разиграла се пред очите ѝ, ражда мъртво дете и сама умира. Признателните българи са запазили с почит надгробна плоча на това мисионерско семейство в двора на Евангелската църква в Пловдив.

Спомените на мис Стоун за първите недружелюбни към нея прояви в Хасково, събитията в Кричим, Скопие, Кукуш, Драма срещу протестантските мисионери, убийството в Кричим на Г. Угринов и сина му, опитите за убийство на други евангелисти, показват съвсем ясно невероятните трудности и заплахи, които е трябвало да преодоляват първите проповедници на евангелизма у нас.

Въпреки това мисионерите, техните проповеди и особено техните училища са били благодатно лоно за разпалване на българската свободолюбива идея. Андрей Цанов, който е бил ученик от първия випуск на откритото през 1865 г. в Пловдив Американско училище пише в спомените си: „Училището ни беше огнище, откъдето се разгаряше народният дух и политическата свобода. В него дохождаха младежи от народното класно училище, та разисквахме върху обществени въпроси. Пеехме народни песни като «Вятър ечи, Балкан стене», «Стани, Стани, юнак балкански, от сън дълбок се

събуди» и др. Всички знаехме, че това чуждестранно училище е безопасно от погледите на турците място за нашите български изяви“.

Един от първите евангелисти в Пазарджик Стоян Ангелов, наричан „Червен Стоян“, е притежавал хан в града, където са намирали подслон комитски дейци. Самият Васил Левски, а по-късно и Бенковски са отседнали и са провеждали комитетски събрания в хана на Червен Стоян. По това време на усилено изграждане на Вътрешната революционна организация се увеличават подчертано и протестантските книжари, които са пътували по села и градове да разнасят Библията и друга духовна и светска книжнина. Те именно са били използвани нерядко като куриери за пренасяне на писма и нелегални възвания около подготовката на Априлското въстание. Всички протестантски книжари са били снабдени с открити листове, затова са могли да се движат необезпокоявани от властите. Книжарите Велико Петранов от Панагюрище, Н. Кочев и Н. Бояджиев от пазарджишките села са били в постоянна обиколка из цяла Тракия. Благо Сарандов се е движел по долината на Места, Петър Мусевич — из цяла Македония. Още в самото начало на комитетската дейност в Панагюрския революционен окръг Бенковски използва пътуващия протестантски книжар Иван Нейков да разнася нелегални писма по територията на окръга. Заподозрян в подобна дейност, протестантският книжар Васил Караиванов е бил арестуван и затворен в Чирпан и е бил освободен само благодарение на енергичната намеса на д-р Яков Кларк.

В избухналото преждевременно Априлско въстание взимат участие немалко протестанти. Доста от тях са в непосредственото обкръжение на Бенковски, Волон и другите апостоли. Някои протестанти се присъединяват в хода на самото въстание. Така според Димитър Страшимиров към четата на Бенковски са се присъединили към 60 души от с. Церово, Пазарджишко, под водителството на Цвятко Бръшков. Тогава Церово е брояло 120 къщи, от които 15 са били на български-протестанти. Били съставени два списъчни протокола, по-големият за православните, а по-малкият — за протестантите. Предводители на последните били К. Телийски и Никола Кочов. От същото село бил и Иван Чеширов, един от десетниците на Хвърковатата чета. Народната памет ни е оставила като активни участници във въстанието и двама известни протестанти от

Панагюрище. Първият е Стефан Балабанов, който е осигурявал шиенето на дрехи за въстаниците, а вторият — Рад Минев — е един от най-опитните оръженосци на въстаналия град.

Протестанти са участвали и в дейността на почти всички революционни окръзи. Особено драматична е участта на евангелиста Стоил Финджиков, майстор на черешовите топчета, превърнал се в символ на въстанието. Като юноша Стоил работил в един „военен двор“ в Цариград и усвоил подробности от производството на огнестрелни оръдия. В навечерието и в хода на въстанието, по внушения на Волов и Бенковски, Стоил Финджиков приготвил и усъвършенствал няколко от тези примитивни топове. Последният „черешов топ“ той използвал срещу настъпващите турци под връх „Каменица“. Под напора на настъпващия башибозук един по един защитниците се разбягали, а някои загинали в боя. Останал сам Финджиков изстрелял последния „топуз“, с който разполагал, и след това поел тичешком през храсталаците към Панагюрище. Успял да се скрие във високия пелин на собствения си двор и останал там три дни. На четвъртия ден домашните му го извадили полумъртъв, цял покрит с гъсеници. По това време на тавана на къщата му се криели спасили се българи. Имало и деца, които от глад и от страх приплаквали непрекъснато. Именно тогава настъпила и най-голямата трагедия в живота на Стоил Финджиков. За да не бъдат открити от плача на децата, хората тихомълком нощем удушавали някои от най-малките. Между тях било и детето на Финджиков. Жената на Стоил Финджиков била между скритите на тавана. Тя била потресена от случилото се, заболяла психически и не се оправила до смъртта си.

Активно участие в Априлското въстание взима и евангелистът Петър Дончев от Панагюрище. Той е използван като доверен куриер между околните селища в разгара на самото въстание, както от Бенковски, така и от Волов. „Петраки“, както са го наричали въстаниците, е показал невероятна съобразителност, смелост и себепожертвувателност. След въстанието той заминава за САЩ, където следва богословски факултет и се завръща в България като пастор в Чирпан. До края на живота си обаче остава пламенен родолюбец и народен подвижник. Той е отклонявал всякакви предлагани възхвали и награди след освобождението с простите думи, че „това, що е сторил, направил го е за Бога и за Отечеството“.

Можем да споменем още не един пряк участник във въстанието, но време е да преминем към най-съществената част от влиянието на протестантските мисионери за политическото освобождение на България — привличане вниманието на Европа върху ужасите при потушаване на въстанието и създаване на реални условия за освобождението на народа ни.

Добре известно е, че официалните институции в Петербург и Виена веднага след първите ужасяващи сведения за кръвопролитията в България дават тихомълком инструкции до своите дипломатически представители да запазят сдържаност по повод зверствата в България, защото противното поведение можело да доведе до нарастване на напрежението и дори до война. Ситуация, абсолютно нежелателна за Русия в този момент.

С една дума официалната дипломация се стремяла да потули в сянка точно онова, в което апостолите от Априлското въстание са виждали единствената реална възможност за освобождението на България — в разтърсената от зверствата съвест на Европа.

В началните дни от лятото на 1876 г. такава възможност за премълчаване на кървавата саможертва на народа ни е била напълно реална. По този начин основната идея на революционното ни движение и жертвата на десетки хиляди българи е щяла безславно, безшумно и безрезултатно да потъне в сянката на историята.

Тъкмо тогава българи от Пазарджик и Пловдив успяват тайно да изпратят първите точни и подробни описания на случилото се във въстаналите области до протестантските мисионери в Цариград. Един решителен човек — свещеник Тилев от Пазарджик — пръв описва кланетата, пожарите, бесилките, масовото избиване на беззащитни хора, целия ужас, в който народът ни в засегнатите области се е намирал в този момент. Той поверява пакета с написаното на хърватина Илич, завеждащ австрийската поща в Пловдив, с молба да го препрати до своя приятел в Цариград, който пък да го предаде „на ръка“ на д-р Алберт Лонг. Първото описание е последвано от второ, трето. Появяват се сведения и описания и от други източници. Иван Ев. Гешов от Пловдив също изпратил писмо чрез Андрей Цанов до д-р Лонг, в което между другото пише: „Множество села в Пазарджишко са в пламъци и народът се изстребва. Няма ли за него някаква помощ и защита отнякъде?“.

Д-р Лонг с помощта на Андрей Цанов превежда писмата на английски и се съветва с д-р Джордж Уошбърн, директор на Роберт колеж. Двамата решават д-р Лонг да систематизира поразяващите материали, които пристигали, а д-р Уошбърн да ги направи достояние на английски и американски авторитети в турската столица. Така сведенията стигат и до Едуин Пиърс, английски адвокат и кореспондент на „Дейли нюз“, който изпраща първите потресаващи известия. В Лондонската редакция дори не повярвали на чудовищните описания и поискали лично телеграфно потвърждение от Пиърс. Едва тогава, на 23 юни 1876 г., „Дейли нюз“ помества първите ужасяващи сведения за трагедията на българския народ.

Д-р Лонг и д-р Уошбърн отнесли въпроса до английския посланик Хенри Елиот и американския пълномощен министър Хорас Мейнард. Елиот заявил, че въпросът трябва да се проучи и провери, преди да се приема „на сериозно“. Това не отчаяло двамата мисионери. Те изпращат втора своя, още по-подробна, публикация в „Дейли нюз“, в която настояват Англия да се намеси в драмата на един християнски народ. Постепенно правителството на Дизраели-Биконсфилд е притиснато до стената и премиерът е принуден да се измъкне с изказването си в парламента, че „всички тези шумотевици са приказки от кафене“. Това именно дава и началото на остра фаза в развоя на процеса.

Появяват се нови и нови дописки в „Дейли нюз“, както и във все повече английски и европейски вестници. „Дейли мейл“ изпраща намиращия се по това време в Лондон известен американски журналист Джанюариъс Макгахан да види на самото място зверствата и да представи своите впечатления. Премиерът Дизраели нарежда от своя страна „спешна проверка“ от английското посолство в Цариград. Посланикът обаче натоварва с тази задача най-младия член на посолството Уолтър Беринг и неговия тъст Фр. Гварачино — ливантиец, пенсиониран английски консул и крупен длъжник на турската държава.

За американските мисионери е било ясно, че такъв ход има за цел да прикрие истината по кървавата разправа с един народ. Затова те отиват незабавно отново при американския пълномощен министър Мейнард и настояват първият секретар и генерален консул на САЩ в Цариград, току-що пристигналият в турската столица, Юджин Скайлер

да се отпрати към опожарените и окървавени области на България. Това е било необходимо и поради опасенията, че турското правителство няма да разреши на пътуващия вече към Цариград Ъ да изпълни мисията си.

Пълномощният министър Мейнард изразил дълбокото си съжаление за съдбата на българския народ, но обяснил, че неговите задължения и права в Цариград не включват намеса в политическия живот на страната и имат за цел само и единствено „разширяване на търговските връзки“. Според Мейнард единствена от великите сили, която можела да окаже влияние върху Турция била Англия. Отчаян, д-р Уошбърн кабинета и заявява твърдо на пълномощния министър: „Отивам право на телеграфа, за да предам на президента на САЩ, че неговият представител в Турция отказва да вдигне и пръст за спасението на цял народ нещастни християни. И ще предам същото на американската преса“. Това принуждава пълномощния министър да помоли Уошбърн да се върне в кабинета му. Сега вече и с помощта на пристигналия д-р Лонг се изработва един „ловък ход“. Юджин Скайлер ще отиде в Одрин и вилаета „за да издири и назначи подходящо лице за кореспондент по търговските въпроси“.

Така делото е подготвено и с пристигането на Макгахан двамата американци, владеещи руски език, придружени от Петър Димитров, възпитаник на Роберт колеж и секретар на в-к „Зорница“, се отправят към опожарената и окървавена земя на България. По-късно към тях ще се присъедини и руският консул в Одрин княз Цертелев.

Междувременно д-р Яков Кларк от Пловдив е първият чужденец, който непосредствено след клането посещава Батак, придружен от пастор Никола Бояджиев от Панагюрище. Сред страшната картина и ужасяваща смрад те поставили в куфара си няколко глави на деца и на жени с дългите им коси, още запазени на плитки, и ги отнасят в Пловдив. Това било вещественно доказателство за някои невярващи чужденци, повлияни от официалните среди, че това са „комити“, които турците за запазване на реда трябвало да унищожат. Д-р Кларк посетил някои от консулите в града и започнал да изважда една по една главите, казвайки: „Това комита ли е, а това комита ли е?“.

Съдбоносната за България обиколка на Юджин Скайлер и Макгахан из Южна България започва на 23 юли и продължава дълги седмици наред. В началото Скайлер обявява своето пътуване като

„лична инициатива“. Натрупването обаче на все повече потресаващи факти, засилването на интереса не само в Европа, но и в Америка от трагедията на българския народ, дават възможност както на Скайлер, така и на пълномощния министър Мейнард да обявят и обиколката, и изготвения след това обективен доклад за „официална изява“. Чашата на възмущението в Европа е преляла и е съвсем ненужно да се прикрива мисията с „търсене на търговски посредник“. Колкото до Макгахан, той залива почти ежедневно страниците на „Дейли нюз“ с грозната картина на кървавото унищожение на българското население. Обстоятелство, което с всеки изминат ден повишава обществения протест в цяла Европа и преди всичко в Англия.

Кулминацията от дейността на Скайлер и Макгахан настъпва с впечатленията им от почти изцяло избития и опожарен Батак. Тук ги придружава и д-р Яков Кларк, което осигурява редовно изпращане на дописки до английския печат.

Двамата американци са снабдени вече с писмо от Високата порта, за да бъдат подпомагани и да им се даде съдействие от обърканите и разобличени на местопрестъпленията си турски власти. Керванът им потегля от Пещера, воден от две заптиета и един юзбашия, отлично въоръжени. Следват ги Скайлер, Макгахан и придружаващите ги. Най-отзад, намерени тук и там по пътищата, вървят стотина по чудо спасили се жени от Батак, които носили на ръце деца, а на гърба си тежки вързопи с покъщнина. Злокобно шествие, което в юлския пек мълчаливо изкачвало българската Голгота.

Няма да се спираме на обстояния официален доклад на Скайлер, нито на десетките писма-дописки на Макгахан. Те са много добре известни на българската общественост. Ще отбележа само по един пасаж от официалния доклад на Скайлер и от дописките на Макгахан, които са се препечатвали в десетки европейски списания. „На влизане в Батак — пише Ю. Скайлер — минахме покрай една яма, в която видяхме повече от сто глави, полуразложени, отсечени с брадва. Ако съди човек по черепите и косите, оплетени на плитки, може да се потвърди, че всички черепи бяха на жени. Многото кучета, които глождеха костите, като ни видяха, се разбягаха. По-нататък полето беше пълно със скелети и черепи“. За видяното пък в черковния двор на Батак Макгахан пише: „Това беше страшна гледка — гледка, от

която косите на човека настръхват. В купчината от тела имаше и малки къдриви главици, смазани от тежки камъни; малки детски ръчички, прострени, като за помощ. Деца, които са умирали с писък, ужас и страх пред блясъка на ятаганите и окървавените ръце на палачите, които са ги държали и клали. Млади моми, които са измирали с ридания и молба за милост, майки, които са убивани, когато са отивали да закрият с телата си рожбите си. Всички те лежат сега на купове всред едно вонящо бласто“.

Няма никакво съмнение, че най-силната дописка на Макгахан е писмото му от Пазарджик с дата 2 август 1876 г. То се превръща във взрив, след който Европа повече не може да остане спокойна. Един от биографите на журналиста с право го нарича „писмо, което предизвика руско-турската война“.

В тези дни Англия, а постепенно и цяла Европа са настръхнали от ужаса на човешкото изстребление. Един от най-известните английски военни кореспонденти, Арчибалд Фарос, пише: „Макгахан извърши блестящо мисията си по разкриване на турските свирепости в България през 1876 г. Не познавам нищо друго в журналистиката, което да превъзхожда по език, патос и пламтящо негодувание, което да минава спонтанно от сърце в сърце. Неговият зов възбуди Уилям Гладстон до един конвулсивен пароксизъм на отвращение от варварствата. Те възбудиха Англия в глъбините на народната душа. Виждаха се хора, пътуващи по железниците, които четяха тия кореспонденции с пламнали лица и сълзи на очите“.

При тази разпалваща се от напрежение и отвращение към турските жестокости обстановка в Англия и Европа лидерът на Либералната партия в Англия, Уилям Гладстон, се обяви енергично и безкомпромисно против кървавите турски безчинства в България и за осигуряване на свободно развитие на българския народ чрез намеса на европейските сили и преди всичко на Англия. Най-острата част на протеста му е срещу английското правителство на торите, допуснало и останало безчувствено по време на трагедията на един народ. Поставил си за цел да дискредитира и свали на изборите правителството на Дизраели-Биконсфилд, Гладстон насочва умело общественото мнение за свикване на международна конференция на великите сили за решаване автономията и свободата на България. Така „Българската агитация“ на Уилям Гладстон започва като истинска

нарастваща вълна да обхваща и залива цяла Англия. На 6 септември 1876 г. Гладстон издава и пуска в разпространение брошурите си „Ужасите в България“ и „Уроци по клане“ — в непознат дотогава тираж от 40 000 хиляди екземпляра. В нестихващите през цялото лято събрания и митинги на хиляди протестиращи хора Гладстон предчувства както изборната си победа, така и благоприятната развръзка за изстрадалия български народ.

Дори най-влиятелният политик на континента по това време, германският канцлер Ото Бисмарк, заявява: „След жестокостите на турците по потушаване на Априлското въстание за Турция няма повече място в Европа“.

Увлечени от потока на широко негодувание, обществени групи и бележити личности от Русия, Франция, Италия, Чехия довеждат обстановката до благоприятно за народа ни развитие. Правителството на Дизраели, оказало се безсилно да се противопостави на всеобщото негодувание, в началото на есента дава съгласие да се свика Международна посланическа конференция на великите сили в Цариград за решаване съдбата на окървавена и изстрадала България.

Знаем много добре, че именно такава реакция на Европа е била не само в основите на политическата стратегия на вътрешната революционна организация на Апостола, но и на целия Гюргевски революционен комитет и вдъхновителите на Априлското въстание — освобождаване на целокупна България със собствена кръв при признаване от всички велики сили на Европа.

През целия този драматичен период д-р Алберт Лонг, макар и останал в Цариград, продължава, буквално казано, денонощната си дейност в помощ на народа ни. Дори тогава, когато в края на 1876 и началото на 1877 г. определени фактори и сили провалят делото на Цариградската конференция на великите сили, постигнали съгласие по автономията на България в рамките на цялата ѝ етническа територия, д-р Лонг не загубва самообладание и продължава с всички средства и по всички направления да търси изход от положението. Ненапразно Джордж Уошбърн пише за него: „Основен факт е, че ако и д-р Лонг да се държеше скромно назад, той беше центърът на всичко, което се извършва в Цариград за България по време на кланетата и тежките изпитания за българите по извоюването на свободата“.

Тук трябва да добавим и един отминал в забвение факт, който има съществено значение върху хода на международната реакция по това време. В началото на май 1876 г., дни след започване на Априлското въстание, една спасена от отвличане (с цел потурчване) българска девойка в Солун, Стефана Ланскова, е била скрита в дома на американския консул в Солун, Хаджи Лазаров (български евангелист от Воден, приел американско гражданство и служба). По този повод около Роберт колеж в Цариград избухват бурни вълнения на фанатични турски тълпи. На 6 май 1876 г. мюсюлмански фанатици убиват в Солун френския и германския консули (Мулен и Абот). Американският консул, главна цел на покушенията, по чудо си спасява живота. Вълненията край Роберт колеж се засилват още повече. Това принуждава посланик Мейнард да помоли за помощ президента Грант. Информирани и от предишни секретни донесения, президентът не се поколебава да изпрати в Мраморно море американска морска ескадра, която да респектира както турските фанатизирани тълпи пред Роберт колеж, така и разположилата се при устието на Босфора английска морска ескадра. Именно при такава обстановка се осъществяват мащабните прояви на американските мисионери, журналисти и дипломати през лятото на 1876 г.

Пак по това време в България се появява и лейди Емили Странгфорд, вдовицата на благородния приятел на българския народ и председател на Кралското азиатско дружество, лорд Странгфорд. Още в ранното лято на 1876 г. лейди Странгфорд издава и разпространява в Англия призив за събиране помощи за пострадалите от Априлското въстание. Само за първите седмици на акцията са събрани 29 000 английски лири, които по-късно непрекъснато се увеличават. Лейди Странгфорд пристига в България и при изключително тежки условия успява да обиколи 59 от пострадалите селища. Главните ѝ усилия обаче се съсредоточават в Батак, където открива болница с пет клона в пет други населени места. Болницата се обслужва от 4 лекари и 6 милосърдни сестри, доброволци, дошли заедно с нея. Присъствието ѝ в Батак гарантира сигурността на останалите живи от населението и те се прибират един по един в унищоженото селище. Лейди Странгфорд помага на голяма част от тях да възстановят жилищата си със средства и материали. Ненапрасно Йордан Венедиков пише в своята „История

на въстанието в Батак“: „Лейди Странгфорд тури основите на новия Батак“.

Още в самото начало на престоя си в България Емили Странгфорд раздава на останалите без облекло, жилище и работа над 12 000 женски сукмана, 10 000 потури и панталони, толкова мъжки аби и палта, над 5 000 ямурлука, близо 1 500 завивки, пари за постройка на жилища, една мелница, 110 казана-дестилатори за производство на розово масло в Клисурса и околните села, пет дъскорезници в Родопите и огромно количество храна от първа необходимост. Дотогава поробена, България не е познавала толкова голяма благотворителна акция, осъществена в такъв кратък срок.

Няколко месеца по-късно пастор Иван Тонджоров основава болница в Пловдив, която просъществува дълго, и която дава в първите месеци от съществуването си лечение и приют на българските комитетски дейци. Болницата функционира непрекъснато, макар и пастор Ив. Тонджоров да е арестуван и затворен като революционер в Еди куле в Солун. За революционна дейност са заточени и други български евангелисти в Диарбекир.

Покрай хилядите българи, загинали или заточени по време на въстанието и освободителната война, е имало и не малко българи евангелисти. Първият пастор на методистката църква в Ловеч, Найден Войнов, ръководител на младежката революционна организация, е бил убит в града от турците при отстъплението им. Жени евангелистки, бягащи от Мерицлери, са били избити на площада в Стара Загора от нахлуващите в града войници на Сюлейман паша.

В този период протестантските мисионери развиват широка благотворителна дейност в помощ на пострадалото българско население. През лятото на 1876 г. д-р Яков Кларк получил значителна сума от Англия в размер на 16 000 турски лири, които веднага били раздадени на пострадалото българско население. На следващата зима се получават повече от 100 000 долара от Америка, с които са били подпомогнати 25 000 български семейства в Тракия, Родопите и Македония.

Както вече споменахме, в цяла Македония бродели мисионери, пастори, библейски книжари, които постепенно влизали във връзка с българските революционери от ВМОРО. Още по време на Априлското въстание известният евангелски книжар Петър Мусевич-Бориков от

Гулийна баня, Разложко, обикалящ и познат в цяла Македония, е бил арестуван по подозрение в революционна дейност в Одринския затвор. По-късно, към края на 1876 г., той е осъден на смърт по бързата процедура и покачен на качето за обесване. Точно в този миг, за щастие, дошло и нареждането на Европейската комисия в Цариград за неговото освобождаване.

В Солун д-р Хаус открива образцово земеделско и занаятчийско училище, в което сред многобройните му възпитаници има и изявили се по-късно революционни дейци от различни краища на Македония. Най-живо участие в народо-освободителното движение в Македония обаче вземат евангелистите от Разложко и преди всичко Банско, а след това от Кукушко и Битолско.

Не трябва да забравяме, че обичан учител в Банско през 1894 г. е бил Гоце Делчев. Ръководител на вътрешната революционна организация е Минчо Лазаров Тодев. Протестантският пастор Атанас Христов взема дейно участие в работата на организацията. Активни членове на революционната организация са и Иван Колчагов, цялата фамилия Колчагови, Благо Ушев, Андрей Петканчин, Иван Вапцаров. През май 1903 г. е бил избран за делегат на областния конгрес в Неврокопско Лазар Колчаков, които е трябвало да изработи подробности по дейността на революционната организация в предстоящото въстание. Заедно с него са били и Пейо Яворов, Иван Вапцаров, Радон Тодев и други. Натъкнала се на засада, делегацията води шестчасово сражение с турския аскер, без да даде жертва. В същия този ден, като свидна жертва в с. Баница, Серско падат убити Гоце Делчев и негови другари, отпратили се откъм Серес към мястото на конгреса.

В ломовете на пастор Никола Фурнаджиев и пастор Костадин Граченов, както и в дома на Иван (Йонко) Вапцаров — (баща на поета Никола Вапцаров), са отсядали с чувство на доверие и сигурност революционери от всички краища на Македония. В революционната дейност са вземали участие и жените евангелистки от Банско — пренасяли са пушки, сухар, дрехи за въстаниците. Особено активна е била евангелистката Мария Проданичина, Мария Колчагова, които макар да имали синове в затвора, продължавали активната си комитска дейност. При съдействието на Мария Проданичина и Елена

Пострумчевица е било спасено и занесено на безопасно място огромно количество четническо оръжие, заровено край Банско.

Активна революционна дейност в Банско развива и пастор Димитър Христов от Казанлък, участвал в шест сражения с турците и раняван неколkokратно. Забележителен факт е, че знамето на Разложкия революционен комитет е изработено от учителките при местното протестантско основно училище.

През този период се разиграва и известната „Афера с мис Стоун“. По решение на революционното ръководство, в което участват и евангелисти, на 3 септември 1901 г. недалеч от Разлог са пленени и отвлечени Елън Стоун и Катерина Цилка, библейски работници, които се връщали от библейски курс в Банско. Мис Стоун е американска гражданка, а Цилка — съпруга на албански евангелист. Революционният комитет поисква веднага 110 000 долара (25 000 турски лири) от турското правителство, за да освободят отвлечените. Въпреки преговорите на американското правителство с Цариград, турската администрация не отпуска никакви средства за освобождаване на пленничките. Революционерите (групата на Яне Сандански и Христо Чернопеев) се отнасят добре с отвлечените жени, но пари за откуп, с които да закупят оръжие не идват. Положението през студените зимни месеци се усложнява, защото се оказва, че Катерина Цилка е в напреднала бременност и е принудена да ражда в скривалищата на комитите. Така пленничките от две стават три. Местенето от скривалище в скривалище, често отдалечени на десетки километри, става изключително трудно и рисковано. Това дава повод в Съединените щати да започне акция за събиране на средства и започване на по-интензивни преговори с революционерите. Накрая се стига до споразумение срещу сумата от 66 000 долара пленничките да бъдат освободени, което се осъществява на 28 февруари 1902 г. — т.е. шест месеца след отвлечането им.

Сега обаче настъпва и най-интересното. Живяла половин година в скривалищата на комитите, видяла с очите си и разбрала със сърцето си трагедията на останалия под робство български народ в Македония, вместо да изрази протест и недоволство при обиколките си по всички краища на САЩ, Елън Стоун се превръща в защитница на съдбата и правата на българите в Македония. От тази своя благородна позиция тя не отстъпва до края на живота си през 1927 г.

В Илинденското въстание, което в Разложко започва по-късно (на Кръстовден), сраженията се водят по улиците на Разлог. Евангелският пастор Георги Кондов и видните протестанти, братята Иван и Петър Юрукови, Георги Трамбев, Аврам Рачев, участват в боя. Дватамата братя Юрукови и Г. Трамбев са убити.

Изтезанията на българското население във въстаналите райони продължават и по-късно. Така на 22.IX.1905 г. аскер огражда Банско, обискират всички къщи, за да търсят четници и оръжие. Между другите арестувани българи са и евангелистите Никола Проданичин, (дядо на поета Н. Вапцаров), Борис Тодев и Милан Колчагов. Арестуваните са затворени в Разлог, а на 24 септември „на път за Серес“ ги разстрелват недалеч от Банско.

Български евангелисти в Македония участват в дейността на революционната организация през целия период до и през Балканската война. Когато българските войски навлизат в Разложко, пастор Георги Седлоев е със своя чета в околностите на Якоруда, готов да подпомогне освободителната българска войска. Пастор Костадин Граченов е арестуван от турската полиция в Елешница, но успява да избяга и въоръжен очаква българите войски.

В Българската армия и в Македоно-одринското опълчение участват немало български евангелисти, някои от които загиват в най-жестоките сражения. През м. август 1913 г. д-р Яков Кларк, И. В. Берд и Р. Томпсън изпращат чрез английската и американската легации в София „меморандум“ до великите сили, в който аргументирано заявяват, че мнозинството от населението в Македония е българско и че Македония е неразделна част от България.

Когато през лятото на 1913 г. започва компания против България, дезинформираща световната общественост, че българските войски били извършили жестокости в Междусъюзническата война, големият американски филантроп и милионер Андрю Карнеги изпраща на свои разноски прочутата „Международна анкета“, която да провери фактите на място. Голяма помощ на комисията оказват протестантските мисионери, които преброждат цяла Македония и дават на анкетаторите многобройни и изключително ценни документи и сведения. Докладът на комисията „Карнеги“ доказва, че нечовешки жестокости са извършвани не от българите, а преди всичко от войските на неприятелите срещу българите.

През Световната война в редиците на българската армия участват воители евангелисти, някои от които военачалници от висш ранг. Като жертва за родината загиват много от тях, в това число показали изключителен героизъм офицери.

След установяването на сръбските войски във Вардарска Македония не малка част от протестантските мисионери там са били арестувани и хвърлени в затвора като „български агитатори“. Те са били освободени едва през 1917 г., благодарение на методистки мисионерски център в Белград.

За да не обявят САЩ война на България през 1918 г., голяма заслуга имат мисионерите Р. Маркъм и д-р Ед. Хаскел, които заминават за Америка и успяват да спрат представянето в Сената на решението за обявяване война на България.

На 20 декември 1918 г. мисионерите Л. Урдов, Л. Острандър и Х. Кинг изготвят меморандум до страните-победителки в Първата световна война, в който настояват България да бъде допусната да изкаже своите искания пред Мирната конференция в Париж. Голяма част от аргументите им са основани на прочутите „14 точки на президента Уилсън“, които ако са били взети предвид са щели да спасят много страдания на европейските народи и на света.

В този драматичен за България период не можем да подминем благородната дейност, която развиват в полза на България братята Ноел и Чарлс Бъкстон. Братята Бъкстон ревностно и аргументирано отстояват позициите на България — както казват те, „не защото сме българофили, а защото сме правдофили“. Защото като народ българите са жестоко и безотговорно онеправдани. Ноел и Чарлс Бъкстон са простреляни в Букурещ от противниците на България заради справедливата и благородна борба, която водят в името на истината и справедливостта.

В този дух не можем да пропуснем името и делото на Джеймс Дейвид Баучер, който повече от двадесет години живее и се бори за справедливата кауза на българския народ, за неговото национално обединение. След края на Първата световна война той продължава да защитава националните интереси на България и на всички международни конференции, свързани с подготовка на мирните договори. Не остава безучастен и пред конференцията за мир в Париж, където пророчески изобличава несправедливостите към България.

Накрая той идва в София, в своята България, където приключва живота си на 30.XII.1920 г. и пожелава останките му да почиват в българска земя.

През 1917–1918 г. д-р Едуард Хаскел прави с жена си голяма обиколка на САЩ с цел изтъкване справедливата кауза на България. При тази обиколка, семейство Хаскел събира близо 6 000 000 лева. С тези средства Хаскел построява и обзавежда първия у нас народен университет в с. Пордим, Плевенско. Великолепно, обширно и модерно стопанство, което по-късно той оставя на държавата, като елитно земеделско училище. Всъщност справедливата мисия на Хаскел е една от немалкото благотворителни изяви на протестантски мисионери в полза на България след Първата световна война.

Има и още един момент в борбата на българския народ за освобождение и обединение, който не бива да подминем. Съгласно решенията на Парижката мирна конференция във втората половина на м. септември 1919 г., военна комисия от съглашенски офицери определя в Западните покрайнини новата граница между Сърбия и България. Американският и италианският представители, запознали се с положението на мястото, категорично застават на становището, че Цариград и Босилеград, трябва да останат на българска територия. Картограф в американския състав е пастор от Бостонското библейско дружество. Своето становище американският представител донася телеграфически до Вашингтон. Аргументите на американския офицер разколебават и командващия комисията — френския полковник Ордион. Той предлага някои села, които предварително са определени да попаднат в сръбска територия, да останат в България. Между тях е и големият пазарен център Клисурса. Не се допуска и разделяне чрез граничната линия на български села. Всичко това предстои да бъде обсъдено и прието като становище на комисията преди подписването на Ньойския договор (27.XI.1919 г.). Научили за тези подробности, сръбските войски нахлуват напълно незаконно в лишената от отбрана българска територия на 6 ноември 1919 г. (двадесет дни преди подписване на мирния договор), и заграбват беззащитни български селища. Въпреки категоричния и гневен протест на американския офицер, те налагат по свое усмотрение една от най-несправедливите и жестоки граници в Европа.

Няма да се спирам на огромната подкрепа, която САЩ оказват през 1918 и 1919 г. в опит за установяване справедливи граници за България. На тази тема е посветен научният труд на Андрей Пантев „Позицията на САЩ при определяне границите на България през 1918–1919 г.“, преведен на английски и издаден от българо-американската фондация „Макгахан“.

Има и два въпроса, свързани с темата на доклада, които се нуждаят от изясняване. Първият от тях, с който често се спекулира, е: имало ли е преди акцията на протестантските мисионери, на Скайлер и Макгахан, официален протест от някоя от великите сили до турското правителство във връзка със зверствата по потушаване на Априлското въстание? Всички документи по този въпрос са достъпни и фактите могат да се изложат хронологично. Руското и австрийското външни министерства получават почти едновременно секретни донесения на своите представители в Турция за кървавата драма още към 10 май. На 13 май 1876 г. външният министър на Русия, княз Горчаков и на Австро-Унгария — граф Андраши пристигат в Берлин и изработват проект за т.нар. „Берлински меморандум“, с който трябва да протестираме пред Турция за това, което се случва в опожарена България. Меморандумът обаче остава в „проектна фаза“ и не се прави нищо реално по дипломатически път. В следващите дни, при посещение в Берлин, император Александър II се среща с кайзера и обсъждат този въпрос. Руският цар дори използва пътуването си до Райхшад, за да се срещне с император Франц Йосиф. След интензивни обсъждания, необяснимо защо, се решава да се потърси съгласието на Англия по готвения демарш. На 19 май лорд Дерби от Лондон налага вето върху придвижването на Берлинския меморандум. На 30 май „новите османи“ на Мидхат паша свалят от престола Абдул Азис и на султанския трон за кратко се възкачва Мурад V. Въпреки тези благоприятни условия за дипломатически постъпки, такива не се осъществяват и през следващите дни на юни. Така че, първите, които протестираме и правят достояние на Европа и света кървавата драма на българския народ, са протестантските мисионери, използвали факти и доказателства от „мястото на събитието“.

Вторият въпрос за изясняване в настоящия доклад се отнася до това — дали протестантските мисионери в Цариград и България, разширявайки изобличителната компания по турските зверства върху

беззащитното българско население, са знаели, че по нареждане на президента на САЩ Грант в Мраморно море, при изхода на Босфора, е заела позиция американска военна ескадра. Въпреки привидно неутралната позиция на пълномощния министър Мейнард в началото на акцията, той изпраща неколккратно тревожни сведения за положението на християните и за мюсюлманските фанатични демонстрации пред Роберт колеж по повод укриването на българското момиче от Солун, Ланскова, в тома на американския консул. Още при първите секретни доклади на Мейнард президентът Грант нарежда в близост до устието на Босфора (където англичаните са разположили своя морска ескадра) да се съсредоточи американска морска ескадра, в почти равностоен състав с английската. Официално, чрез тази ескадра се цели да бъдат защитени при нужда американските граждани в турската столица.

Този факт обаче, както личи от всичко, не е влизал в съображение при енергичните постъпки на д-р Лонг и д-р Уошбърн, нито е бил известен на протестантските мисионери. Именно поради това двата факта трябва да се разгледат отделно и по справедливост да се даде необходимото признание за християнската, гражданска и човешка съвест на мисионерите, които осъществяват акцията си с лична отговорност, в защита на окървавена България.

Това в общи линии е приносът на протестантските мисионери за осъществяване политическото освобождение и обединение на българския народ. Това е част от нравствената доктрина на евангелистите, но и част от драматичната история на България.

Петър Константинов

ГЕОРГИ ПЕШЕВ

АМЕРИКАНСКИ ПРИНОСИ В

БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРНА ИСТОРИЯ ПРЕЗ

ХІХ ВЕК

В самия край на 2001 г. софийското издателство „Планета 3“ пушна интересната книга „Американски пътеписи за България през ХІХ век“. Книгата съдържа писма и доклади на американски мисионери в българските земи, както и пътеписи на американски пътешественици от ХІХ столетие. Нейни съставители са американските учени Филип Шашко и Бети Гринберг, а от българска страна Румен Генов. Отбелязано бе, че изданието има подкрепата на посолството на САЩ в София, а информираният читател прие книгата с удовлетворението на малцината, познаващи сравнително добре библиографията на българо-американските взаимовръзки.

Още в предговора съставителят напомня, че повече от половината от текстовете в сборника са излезли изпод перото на мисионери, допълвайки богатата на информация книга на Татяна Несторова „Американските мисионери сред българите, 1858-1912“, превод от английски, издание на Университетското издателство в 1991 г.

Пак в тази връзка не можем да отминем съчинението на Илия Конев „Америка в духовното пространство на българското Възраждане“, също издание на Университетското издателство в София през 1996 г., работите на Иван Шишманов, Маньо Стоянов, Петко Петков, Андрей Пантев, Петър Шопов, Йордан Николов, Веселин Трайков, Мария Тодорова, изследванията на американски учени, посочени в Библиографията на книгата.

Наистина малко просветени българи днес познават принципите на американската мисионерска дейност в Османската империя и в свободна България. Историческата наука сочи, че американските

мисионери узнават за българите като отделен народ „със своя характеристика в Османската империя от представителите на вече действащото Британско библейско дружество, основано през 1804 г. с цел да разпространява Светото писание по целия свят“. Първ обявил нуждата от издаването на Светото писание на български език и посочил българските земи като примамливо поле за мисионерска дейност Бенджамин Баркър, който направил съобщението за откритието си в „Мисионерски вестител“. Не английски мисионери обаче, а американски използват у нас и на Балканите в пълна степен възможностите за мисионерство, организирано и гъвкаво се възползват от реформите на Високата порта. Мисионерите са първите американци, които „откриват“ и посещават българските земи, работят тук и споделят своите впечатления. От 50-те години на XIX в. мисионерите на Американския съвет на комисионерите за чуждестранните мисии и Методистката епископална църква откриват няколко седалища у нас.

В началото на 70-те години в редица български общини са открити училища, в които английският език заема важно място. Мисионерите се насочват и към издаването на книги и вестници на български език, с което печелят доста приятели. Интересно е започналото да се издава месечно списание „Зорница“. Първият брой излиза в 1864 г., а дванадесетият — в 1878. Издава го Американското евангелско общество под редакцията на Г. Л. Байгтон. Това са първите чуждестранни периодични издания на български език. Тяхното редактиране, финансиране, разпространение, програма и предназначение мобилизират опита и усилията на интелигентните мисионери. Почти едновременната ориентация към издаването на детско списание — както отбелязва сполучливо Илия Конев — прохожда чрез П. Р. Славейков. Между другото „Зорница“ е посрещната подозрително от Любен Каравелов, който я нарича „миша попара“, но отрицателно за списанието се отзовават и Райко Жинзифов, Нешо Бончев и други. Подозренията са поради опасенията, че ще се застраши сплотяването и освобождаването на българите.

Разбира се, тези критични изказвания на някои български просветни дейци за детския вариант на „Зорница“ идват главно от опасения за народностното ни единство, от противоречието между евангелското стремление на мисионерите и целите на националното

просветно движение. Истината е, че до голяма степен високата професионална култура на редактора д-р А. Лонг — българофил, педагог, лектор в Роберт колеж, историк на Церово, Пазарджишко — тушира българските неодобрения и доближава изданието до българските възрожденски книги, вестници и списания.

От разстоянието на годините вече е видно, че американските мисионери от XIX столетие проповядват свой собствен вариант на християнството и се блазнят от мисълта, че могат да обърнат цял един народ в протестантската вяра. В този сложен кръг от добри намерения, но и от съображения с външната политика на САЩ, съображения с „дипломатията, трансфера на технологии, търговията, етническите отношения, социологията на пола, расизма, литературата, межкултурните отношения“, проблясват личностните качества на мисионери като Елайъс Ригс, Алберт Лонг, Джордж Уошбърн, както и Джанюариъс Макгахан и Юджин Скайлер.

Много точно съвременните автори, привлечени от пътеписните текстове и от мисионерските доклади, откриват многобройни и недружелюбни антируски мнения. Верни са обясненията с опасенията от руски контрол в земите на Османската империя, които биха намалили или провалили протестантските постижения. „Постмодернистките теоретици — пише Шашко — могат да видят в усилията на американските мисионери друг тип начинания, т.е. за американско политическо, икономическо и културно проникване, за ангажираност в региона“. Научаването и практическата употреба обаче на български език в обществото, в училищата, в публикациите и в личностните контакти, способстват за разпространението на модерните идеи. Изводът, че макар 5000 българи през XIX в. да приемат протестантството, „мисионерите и Робърт колеж имат значителен принос за просвещението, националното осъзнаване на българите и за защитата им по време на голяма опасност“. Заключение на професора-българист е, че протестантите представят по недвусмислен начин на Новия свят един свой образ на България и българите. Освен това мисионерите осигуряват информация и знания за българите в Съединените щати и в този смисъл те са един мост между двата народа.

По единодушното мнение на изследователите превеждането и разпространението на Библията става важен източник за опознаване на

българите.

В своята културна мисия мисионерите си сътрудничат с български интелектуалци, независимо от различията по религиозни и политически въпроси. В издадените американски пътеписи за България се дава примерът с Елайъс Ригс, сътрудничил си е журналиста Константин Фотинов още в Смирна и началото на 40-те години. „С помощта на Фотинов — се отбелязва там — Ригс научава български език толкова добре, че двамата написват «Бележки за граматиката на българския език», предназначени за американските мисионери. Последните помагат на Фотинов да издава своето списание «Любословие».“ „Фотинов — пише Ригс — е човек, признаващ, че Библията е единственото средство за тяхното издигане, намерил е в Библейското дружество и неговите сътрудници истински приятели на неговия народ.“ Сътрудничеството с Фотинов свързва и други българи, като Христодул Костович и П. Р. Славейков, с американските мисионери. Пасажът завършва с признанието, че в резултат на съвместната работа и заедно с д-р Алберт Лонг след десет години, през 1871 г., е публикуван първият пълен превод на Библията на новобългарски език.

За нас, българите, е значимо и признанието, че такъв самотен колос като Неофит Рилски е познавал и ценял Ригс и Тиодор Баингтън; те съвместно са обсъждали в Рилския манастир състоянието на българския литературен език. Самият Ригс е вземал страната на българските духовници, превеждал е и публикувал в САЩ няколко български народни песни от сборника на братя Миладинови.

Ценни бележки върху историята на превеждането и разпространението на Библията е оставил Неврокопският митрополит Пимен.

Съпоставяйки езиковите свойства на едни от значимите български издания на Новия завет, той установява връзката им с програмните цели на филологическото движение. Основните български преводи според него, които илюстрират намесата на мисионерството въобще и специално на американското в постигането на тази престижна за българския език задача са:

1. Новий завет. Сиреч четирите евангелия на четиритях евангелисти, преведени от елинския на български език, който ся

употребява сега в България — Букурещ, 1828 г. Превели: Петър Сапунов Тревнянин и Серафим Ескозахаренин.

2. Новий завет Господа нашего Иисуса Христа. Сега новопреведеный от славянскаго на болгарский язык — Смирна, 1840. Превел: Неофит Рилски.

3. Новий завет на Господа нашего Иисуса Христа — Нью Йорк, 1867. В печатницата на Американското библейско общество. Превели: К. Фотинов, П. Р. Славейков, Сичан Николов, със съдействието и по инициатива на Елайъс Ригс и д-р Алберт Лонг. Второ издание 1867, трето 1872. В печатницата на П. Р. Славейков.

Преведената и отпечатана Библия се разпространява сред сънародниците ни с учудващата ни и днес мисионерска увереност, „че ако българите се откажат от своята православна вяра, или както казват те, от «гръцката вяра», и приемат протестантството, то те ще станат «по-цивилизовани»“. Т.е. „тяхното схващане за религията се доминира от представата за собственото «аз», противопоставено на «другия»“.

Много интересни са новите сведения за готовността на български интелигентни възрожденци да имат тази книга: „Книгопродавецът в Родосто ми съобщи — се казва в едно от тези сведения, — че той понякога продава по 15, 20, 25 или 30 български книги (Библията на български) наведнъж... Миналата есен г-н Шнел е продал на един от българските панаири 400 броя от Писанието — всичките, които е носел“.

В дневника на преподобния С. Л. Баингтън за октомври 1859 г. се казва: „Минахме покрай Верея, чиито по-видни граждани четяха Библията всекидневно... в Битоля обсъждахме въпроса за превода на Библията, всички веднага се съгласиха, че македонският диалект, който се говори тук, трябва да отстъпи място на чистия български език“. И по-нататък: „Точно се канехме да напуснем града, когато хората, научавайки, че продаваме екземпляри от Библията, ни наобиколиха и за половин час продадохме 70–80 екземпляра на обща стойност 400 пиастри“.

Любопитна е и бележката за Кюпрюли (Велес): „Велес — град с население от 30–35 хил. души, мнозинството от които бяха турци, но всички говореха български език... един от тях си купи Новия завет на български език“.

„Кюстендил — резиденция на българския митрополит — любезен човек, но прекаляваше с хвалбите си за превода на Библията на български език.“ И по-надолу: „Дупница — тук се разделихме с г-н Баингтън, който тръгна на север към София, а аз на юг, за да посетя Рилския манастир и да се срещна с г-н Неофит Т. Петрович, който беше превел Новия завет на български език..., превод от църковнославянски на говоримия език на тази страна. Узнах неговото мнение относно някои особености в българския стил и за някои промени, които езикът е претърпял“.

Пак тук срещаме свидетелства за всекидневния живот на българския селянин, през погледа на модерния вече американски гражданин: „Изпекоха ни в огнището безквасен хляб, покривайки го с жарава, и ни го поднесоха с много мляко. Те нямаха кревати и всички спяха на пода само върху палтата си. Казаха ни, че в това село има 30 къщи, но няма църква. Идеите им за църква изглеждаха доста неясни и ние забелязахме, че те дори не се кръстят преди или след ядене. Прочетохме на глас една глава от Новия завет, подбирайки гл. 11 от Евангелието на Матей, но останахме с впечатлението, че те не са разбрали нищо от смисъла на текста и от нашия разговор...“. Следват признанията: „От резултата... — превода на Библията и издаването ѝ на български език лично аз бях обнадежден:

1. Чрез очертаване на един голям район, в който български е езикът, на който говорят не само българи, но и турци, албанци, евреи, че дори цигани.

2. Виждайки доказателство в общото желание да се притежават поне части от Светото писание, които вече са публикувани, както и средства за образование.

3. Всеобщ интерес, проявен от учители и духовници по отношение на работата по подготовката на Библията на техния говорим език.

4. От добрите възможности и способности на моя помощник в тази работа.“

Любопитните редове за разпространението на Библията в земите ни, нови и неизвестни досега, продължават с дописките на У. У. Мериам, публикувани в 1861 г. в „Missionary Herald“: „В село Чардак живеят 400 българи. Свещеникът на селото поканил книгопродавеца у дома си и го помолил да прочете и изтълкува някои глави на Новия

завет. Той е прочел пред събраните 13 души глава 13 от Матей и е проповядвал пред внимателно слушащата го публика... Книжарят е прекарал няколко дни в селото, хората са благославяли Съвета и са настоявали той отново да дойде при тях с цялата Библия, продал е книги на стойност около 40 долара... в Калофер е срещнал местния лекар, който твърди, че е протестант и чете семейно молитви сутрин и вечер. Лекарят е насочил нашия книжар към близкия манастир, всъщност женски метох с 50 монахини. Той е проповядвал евангелието пред тези монахини и е продал книги за 10 долара, главно псалтира на български език. В Перостица (Перущица)... той бил изненадан и зарадван да намери хора, толкова горящи от желание да чуят Новия завет и неговото тълкуване. Трийсетина души се събрали в хана, където бил отседнал и изразил голяма радост, когато разбрали, че той е човекът, продаващ Новия завет... Тръгнал си от селото, след като продал книги за 13 долара и след сърдечна покана скоро да се върне.

В Брацигово един от свещениците го запитал дали е протестантин... раздал 40 евангелия на тълпата. Хората проявили неотслабващо внимание в течение на четири часа към неговата проповед... Книготърговецът се завърна в Пловдив е почти празни сандъци..."

Любопитно е, че У. Мериам посещава в Татар Пазарджик местния мюдюр.

„Той, — пише У. Мериам — държеше Новия завет до себе си и ми зададе няколко въпроса относно Христос и Неговото учение... Вечерта ме посетиха двама българи и един евреин.“

Изложението може да продължи с още десетки и десетки интересно разказани епизода от ежедневието на американските мисионери у нас през столетието на националното ни освобождение. Тук са разказите за радушното посрещане на американците в Рилската обител, описанията на Библейския клас на г-н Кларк в Пловдив, признанията за Банско с неговия американски облик и най-сетне романтичното уверение за българите: „Макар да са толкова бедни, те произлизат от един силен народ и са имали велика история (напомнящо Паисиевите неустрашими българи)... размахвали са победоносно оръжие пред вратите на Константинопол“, за да се завърши с наблюдението: „Нямо по-красиви селяни от българските в Европа; те са силни, здрави и трудолюбиви, и единственото нещо,

което сега се стремят, е да покажат на какво са способни и да работят за своята собствена съдба“.

Ще завърша с вярната според мен констатация на съставителите на най-новата книга за американските мисионери в българските земи през ХІХ в. „Българите не успяха да използват американската връзка, за да «изнесат българската история и традиции в Новия свят». Те пропуснаха възможността да направят България толкова известна в Америка, колкото и нова Гърция през този период.“ Дано времето помогне да се навакса пропуснатото и страната ни да има шанса да се нареди там, където са я виждали в мечтите си благородните американци от деветнадесетото столетие.

Проф. Георги Пешев

ПЕТКО ПЕТКОВ

РОЛЯТА НА ПРОТЕСТАНТСКАТА ЦЪРКВА И УЧИЛИЩА ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО И ДУХОВНИЯ ЖИВОТ НА БЪЛГАРИТЕ СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Руско-турската война от 1877–1878 г. представлява своеобразен рубеж в дейността на американските мисионери. Преди войната мисионерите изпитват опасения от евентуална забрана на дейността им в една независима България. Но след войната мисионерите са изненадани от липсата на спънки за тяхната дейност. Голямо впечатление у тях оставя демократичният характер на Търновската конституция и особено нейните клаузи относно религиозните свободи.

В годините след Освобождението мисионерите стигат до убеждението, че новите политически условия позволяват да се издигне на по-високо ниво работата им в българските земи. Тя действително се активизира, особено в първите две десетилетия след Освобождението. До началото на 90-те години методистите в Северна България изграждат 15 църкви с четирима мисионери, 14 пастора и около 200 члена. Дейността на мисионерите от Американския Съвет в Тракия и Македония също набира сили. Към средата на 80-те години вече са създадени 8 църкви с 1553 члена, има 62 български пастора, броят на мисионерите достига 26.

Засилва се работата на Американския Съвет в Македония. След станцията в Битоля, основана през 1874 г., е открита станция и в Солун през 1884 г. Въпреки неблагоприятните условия (четническите действия, Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г.), броят на църквите в 1908 г. вече е 19 с 1450 члена и около 4000 привърженици, българските пастори стават 114, а броят на американските мисионери — 30.

В същата година Мисията за Европейска Турция отбелязва 50-годишнината от началото на работата сред българите и това е повод да се направи известна равносметка за изминатия път. С известно съжаление се констатира, че не се е сбъднало първоначалното предвиждане и България не се е превърнала в протестантска страна. Но въпреки това мисионерите смятат, че има основания да се продължи работата.

Една от успешните страни на мисионерската дейност са усилията им за развитието на учебното дело. През 1863 г. се създава първото мъжко протестантско училище в Пловдив. То е предназначено да обслужва предимно нуждите на протестантската пропаганда. Учениците получават първоначални знания с цел да се подготвят за протестантски проповедници и пастори. Почти всеки от учениците по-късно преминава курсове на обучение в мисионерски учебни заведения в Америка.

В 1863 г. се открива и девическо училище в Стара Загора. В това училище също доминира прозелитическата пропаганда, наред с елементарните общообразователни знания. Но доминирането на религиозния елемент в женското образование на все още патриархалното българско общество скоро води до конфликти, които почти парализират неговата работа.

В 1871 г. мисионерите преместват двете училища в Самоков, като ги обединяват и с това правят нова стъпка в развитието на образователните си усилия. Но след Освобождението, на фона на бързото развитие на българската образователна система, двете протестантски училища започват да изостават. Преобладаването на прозелитическия елемент в учебната програма представлява пречка за приравняването му към системата за общообразователни училища в България. Налага се випускниците да полагат допълнителни изпити, което естествено ограничава броя на постъпващите. С течение на годините мисионерите разбират, че общообразователната програма не трябва да изостава за сметка на религиозното обучение и я променят. След много усилия и продължителни преговори през 1915 г. Самоковското училище добива статут, равен на този на българска гимназия и с това окончателно се вписва в системата на българското образование.

Мисионерите от Методистката църква също се ориентират към създаването на свои училища. През 1881 г. в Ловеч е открито девическо училище. В учебната програма на училището, замислено преди всичко с оглед на мисионерската пропаганда, постепенно се налага също тенденцията на отстъпване на чисто прозелитическите цели за сметка на общообразователните. В училището учат около 200 момичета, с което то става най-голямото девическо училище в България. С течение на годините училището се ползва с все по-голяма популярност и след забраната му при новите политически условия след 1948 г. то става основа за известната Ловешка езикова гимназия.

В началото на века мисионерските образователни институции обхващат и системата на предучилищното и първоначално обучение. В 1900 г. в София се открива американска детска градина, ръководено от Елизабет Кларк. Създават се и курсове за детски учителки. Постепенно идеята за организирането на подобни детски градини се разпространява в цялата страна, а голям брой от детските учителки са завършили курсовете към тази градина. В 1922 г. в София се открива и първоначално американско училище, като своеобразно продължение на детската градина.

Принос за развитието на професионалното образование е американското участие в създаденото в 1900 г. към Българския червен кръст училище за медицински сестри. В 1914 г. то е реорганизирано основно под ръководството на американките Хелън Скот и Рейчъл Торънс, изпратени в България от Американския червен кръст. Курсът на обучение е тригодишен, като до началото на 30-те години завършват повече от 400 курсистки.

Своеобразно допълнение към системата на американските образователни институции е YMCA (Young Men's Christian Association), създадена в началото на века. Тя си поставя образователни и възпитателни цели в духа на християнската етика и морал — организират се лекции и конференции, провеждат се вечерни курсове, морски и планински лагери.

Но най-големият успех на американската учебна инициатива е несъмнено Роберт колеж в Цариград. Създаден с тясното сътрудничество и помощ от страна на американските протестантски мисионери, колежът си поставя за цел да даде съвременни знания на народите, населяващи Османската империя. Въпреки че

първоначалните замисли предвиждат и пропагандирането на протестантството, ръководителите на колежа скоро се отказват от тази идея в полза на чисто образователните цели.

Още от създаването му през 1863 г. колежа става едно от най-предпочитаните училища за българите. До Освобождението в него учат 237 души. След Освобождението колежа продължава да привлича голям брой българи и до 1900 г. българите неизменно са повече от половината от завършващите колежа. До годините на Първата световна война в колежа се записват повече от 2 000 души, а пълния курс завършват 234 души.

Възпитаниците на Роберт колеж изиграват важна роля в изграждането на новата българска държава. Още в Учредителното събрание в Търново има петима бивши ученици от колежа. По-късно те излъчват двама министър-председатели, седем министри, четирима окръжни управители, частни секретари на Батенберг и Фердинанд, 10 дипломати, 27 съдии и адвокати, 16 лекари, 21 търговци и банкери, 34 учители, 16 офицери. След Освобождението Роберт колеж е признат за българска учебна институция и дипломата му е приравнена към тази на българските гимназии.

След Освобождението мисионерите имат напредък и в издателската работа. Тази страна на мисионерската дейност все още чака своя изследовател и затова е трудно да се направят окончателни изводи. Достъпните сведения за печатането и разпространението на мисионерската литература сред българите в княжество България, Македония и Тракия показват че издаваната литература расте с всяка измината година.

Специално трябва да се отбележи в-к „Зорница“. В продължение на дълги години след Освобождението този вестник има значителна популярност, особено сред българите от Македония и Беломорска Тракия. Това се дължи на факта, че „Зорница“ е единственият български език, разпространяван без сериозни пречки от страна на турското правителство. В този смисъл „Зорница“ служи като косвено доказателство за наличието на голям български контингент в Македония и Беломорска Тракия. Не случайно по-късно българският писател и общественик Стоян Чилингиров ще каже, че ако се издирят адресите на абонатите на „Зорница“, може най-точно да се очертаят границите на българското племе.

Тук трябва да отбележим и един друг аспект на оценката на вестника — езикът, на който той се списва. В езиково отношение „Зорница“ е едно от първите места сред българоезичната преса. Това признава и един от най-големите български езиковеди — проф. Стефан Младенов, който поставя „Зорница“ дори по-високо от пловдивския в-к „Марица“, в който сътрудничат известните майстори на перото Иван Вазов, Михаил Маджаров, Стефан Бобчев. Подобна висока оценка дава и Симеон Радев в своите спомени.

Когато говорим за дейността на американските мисионери в българските земи и специално за Американския Съвет, не може да не се обърне внимание на техния политически интерес към събитията в България след Освобождението. Като политически наблюдатели, мисионерите заемат изключително положение поради факта че тяхната мисия остава единна за всички територии на Балканите и не се съобразява с новите граници. Техен обект като цяло остава българското население, за всички станции на полуострова работен език е българският. В това отношение обхватът на дейността на мисионерите може да се сравни само с дейността на Българската Екзархия.

Без да навлизаме в подробности, можем да споменем някои политически оценки и свидетелства на мисионерите за етническите граници на Балканите.

Мисионерите приветстват Съединението между Княжество България и Източна Румелия още през 1884 г., като заявяват, че това представлява осъществяване на националните идеали на българския народ. От особен интерес за крайната цел на българския национален идеал — обединението на Македония с останалите български земи, са сведенията на мисионерите, публикувани в отчетите на техните годишни събрания, както и някои техни статии и изявления в централния им орган в Бостън „Missionary Herald“.

Още през 1874 г., след началото на работата в Битоля и Солун, мисионерите отбелязват, че преобладаващото мнозинство в тези райони е българско. На годишното събрание на мисията за Европейска Турция през 1895 г. мис Елън Стоун, отговаряща за разпространението на библейските издания, определя по следния начин границите на своята дейност — „От Бургас до планините на източна Македония, водите на Струма и Вардар, до дивите крепости на Албания, от стария

Балкан и сръбската граница на север до Средиземно море и гръцките граници“.

В своите писма и доклади мисионерите отбелязват нарастването на напрежението в Македония и засилването на борбата на българите. Още в 1900 г. от Солун Дж. Х. Хаус пише, че Македония живее върху вулкан, който може да изригне всеки момент. Мисионерите отхвърлят обвиненията срещу българското правителство като подстрекател и сочат като основна причина за острото положение турското управление. Тези възгледи не са променени и след известната афера около отвличането на мисионерката мис Стоун от ВМОРО. Аферата с отвличането на мис Стоун, държана шест месеца от четниците на ВМОРО, получава широк отзвук в Европа и САЩ и допринася извънредно много за изясняването на истинското положение в Македония. Що се отнася до самата мис Стоун, в Съединените щати тя изнася много лекции в полза на българската кауза в Македония.

Българските войни и особено решенията на Букурещкия мирен договор от август 1913 г. оказват негативно влияние върху работата на мисионерите от Американския Съвет. В частите на Македония, преминали в Сърбия и Гърция, дейността им среща значителни затруднения. Сръбските и гръцките власти изискват мисионерите да използват в работата си сръбски и гръцки, а не български език. В донесенията си мисионерите отбелязват, че единствено на българска територия те не срещат пречки и това им дава още едно основание да изразят съжалението си, че Солун и Битоля не са преминали към България.

Букурещкият договор след Балканските войни е посрещнат от мисионерите като явна несправедливост към българския народ. В началото на август 1913 г. трима от тях, Дж. Кларк, Дж. Беърд и Р. Томсън изработват обширен меморандум до великите сили, в който се спират на етническия състав на Македония и заявяват, че преобладаващото население там по произход, език и обичаи е неразделна част от българите.

Американските мисионери се ангажират със защита на България и в годините на Първата световна война. Те имат значителен принос в решението САЩ да не обявят война на България през лятото на 1918 г.

С материалната помощ на българското правителство през май 1918 г. за Бостън и Вашингтон заминават мисионерите Хаскел и

Маркъм. В централата в Бостън те представят подробен доклад за положението в България и на Балканите и публикуват серия от статии в печата, в които агитират против обявяването на война на България. Сенатската комисия по външните работи на конгреса ги кани на разговор. Членовете на комисията изслушват мисионерите с голям интерес и са впечатлени много от техните изявления и предложения. Очевидно мнението на мисионерите оказва влияние върху комисията.

Тяхната пробългарска агитация предизвиква вълна от протести от страна на антантофилските кръгове. Те са наречени „българофили“, „германофили“ и „антиамериканци“. Един американски журналист пише: „Някои хора казват, че България е била американизирана от мисионерите и учителите от Роберт колеж. На нас ни се струва обаче, че сега мисионерите и учителите са се «побългарили»“.

По време на Парижката мирна конференция през 1919 г. мисионерите отново се застъпват за каузата на България. Трима от тях Л. Ф. Острандър, Л. Д. Удръф и Х. Б. Кинг, изпращат телеграма до президента Удроу Уилсън, в която не само защитават българската национална кауза, но и правят нещо безпрецедентно. Те предлагат, в случай че български делегати не бъдат допуснати при обсъждането на договора, трима американски мисионери от София, Битоля и Солун да представят българската кауза на конференцията. Това предложение представлява феномен в дейността на американските мисионери и с това те достигат отново връх, подобен на този от лятото и есента на 1876 г., и заслужено си спечелват завинаги благодарността на българския народ.

Американската мисионерска дейност в българските земи продължава до средата на 20-те години на XX в. През този период успехите в привличането на източноправославните българи към протестантството не са особено големи — при приключването на мисионерската дейност в България протестантската общност наброява не повече от 10 хиляди души. Успешно обаче продължава да функционира издателската им дейност, прехвърлена на българските протестантски църкви.

Едно от важните решения на оттеглящите се американски протестанти засяга техните образователни институции. Пробива си път една нова тенденция — стремеж към създаване на училища, в които се набляга върху светското и професионалното обучение.

Например с оглед на преобладаващия земеделски характер на българското стопанство, американските мисионери смятат, че трябва да се подпомогне развитието на млади хора от селото, които да развиват в бъдеще едно модерно земеделие. Така в 1929 г. в Пордим се създава селскостопанско училище с едногодишен курс на обучение. Приемат се и момичета, които се учат да готвят, да гледат бебета, да подреждат къщата, градината, да отглеждат пилета и т.н. Целта при девойките е те да бъдат подготвени да организират един уютен дом в селски условия, да съумеят да организират удобен и щастлив живот на село. Общината в Пордим подарява земята на училището, а от Министерството на земеделието и Агрономическия факултет периодично се изпращат специалисти в помощ на училището.

Съдбата на протестантските училища в Самоков е решена по друг начин. Взето е решение двете училища да се обединят в един напълно светски колеж със седалище София. Проектът е осъществен с помощта на мисионерските общества, на американски фондации и в-к „Ню Йорк Таймс“. В 1926 г. новото училище е регистрирано в Бостън под името Американски колеж в София. Първи президент на колежа става Флойд Бляк, дотогава преподавател по латински и църковна история в Роберт колеж.

През 1926 г. са закупени 160 акра земя край Симеоново, където се изграждат модерните здания на колежа. Той разполага с пансион за 450 ученици, класни стаи, лаборатории, библиотека, игрища, работилници.

Основната цел на колежа е да се даде образование, съобразено с християнския дух, с насърчаване на интелектуалното и нравственото развитие на учениците и здравословния начин на живот. При съставянето на програмата на първо място фигурират задължителните за всяка българска гимназия минимум от учебни часове по български език и литература, българска история, гражданско учение и география, които трябва да се преподават на български език от преподаватели — българи. Извън тези предписания и ограничения колежът е свободен да състави учебната си програма и да преподава различните предмети на английски или на български език, по негов избор.

Колежът е преобразуван като светска институция и единственото нещо, напомнящо за протестантството, е неделната проповед, изнасяна на английски език обикновено от президента Бляк, друг преподавател

или някои гост. Тази проповед обаче няма прозелитически характер, а обикновено е на общоморална тема. През цялото си съществуване колежът не е обвиняван в прозелитизъм.

Връзките на колежа с всички официални институции в страната са отлични. До избухването на Втората световна война всички министър-председатели, някои от министрите на външните работи и финансите са приятели на колежа, посещават го редовно и много от тях изпращат своите деца в него. Бляк е в приятелски отношения и с царското семейство и в продължение на много години то редовно изпраща свой представител на годишния акт на колежа.

Отношенията между колежа и българската православна църква са добри. Старият негативизъм към основаните от протестантските мисионери училища е преодолян. Особено впечатление прави изключителното благоразположение на Софийския архиепископ Стефан, най-влиятелната фигура в българската православна църква, който е един от най-добрите приятели на колежа и лично на неговия президент Бляк.

Поради влизането на България във Втората световна война на страната на Германия и обявяването на война на САЩ през декември 1941 г., Американският колеж е принуден да преустанови работа през 1942 г. След края на войната, през 1948 г., комунистическото правителство на Георги Димитров забранява всички чужди училища в България. Така настъпва краят на американските училища в България.

За съжаление тук нямам време да опиша по-подробно функционирането на Американския колеж в София. Но в историята на българското образование той си е създал име на едно от най-авторитетните училища и представлява върхът на усилията на американските протестантски мисионери и техните наследници в образователната дейност.

Оценката на президента Бляк за колежа:

Американският колеж в София бе създаден с вярата и ентузиазма на много българи и американци, които не бяха стреснати от трагедията на Първата световна война и вярваха, че колеж от американски тип, организиран с оглед да отговори на традициите в образованието в България, ще

бъде полезен както за насърчаването на хуманитарното образование в България, така и за развитието на културните връзки между България и Съединените щати. Изненадващият и щедър прием, на който новосъздаденият колеж се радваше близо двадесет години, оправда вярата на неговите спонсори и строители.

Дългогодишната работа на американските протестантски мисионери в свободна България може да се оцени като ползотворен принос в новата ни история. Създаването на българската протестантска църква, многобройните вестници, списания и брошури, пропагандиращи стойностни морални ценности, създаването и развитието на многобройни учебни заведения, ползващи се с популярност сред българите, защитата на българската национална кауза през годините създадоха условия за развитието на изключително добри културни връзки между двата народа.

Сега българските протестантски църкви и възстановеният Американски колеж в София продължават добрите традиции на поколения американски мисионери в България.

Доц. Петко Петков

ЗДРАВКА КОНСТАНТИНОВА

ИЗКАЗВАНЕ НА ЗДРАВКА

КОНСТАНТИНОВА

ФАКУЛТЕТ ПО ЖУРНАЛИСТИКА

Бих искала да свържа тази много интересна тема за навършването на 160 години от рождението на българската журналистика. В периода, когато се ражда българската журналистика има едно забележително сътрудничество, както е известно, между първия български журналист Константин Фотинов и американските протестантски мисионери в Смирна. Пробната книжка на „Любословие“ се появява през 1842 г. в Смирна. Раждането на българския печат изиграва изключителна роля още преди Освобождението, по време на Възраждането, за възстановяването на българската държава. Може да се каже, че Българската държава се възстановява и чрез българския печат, който спомага за извършването на едно преддържавно строителство, излизайки в челото на нашите национални институции, особено 70-те години на XIX в. Както е добре известно, К. Фотинов печата „Любословие“ в печатницата на американските протестантски мисионери. Преди това той е и коректор в изданието на гръцки език на американските протестантски мисионери, „Съкровищница на полезни знания“. Всъщност първото ни периодично издание „Любословие“, което дава тласък в нашата модернизация, защото журналистиката ни е в авангарда на модерността още от времената на Възраждането, съдържа доста публикации, преведени от американското протестантско издание на гръцки език, включително и част от богатия му илюстративен материал. На страниците на първото ни периодично издание К. Фотинов пропагандира модерността и в аспекта на етиката на протестантството. На страниците на „Любословие“ ще намерите преводи и на Томас Джеферсън, и на Бенджамин Франклин.

Забележителната толерантност на Фотинов обаче е била възприемана от някои негови читатели недостатъчно добре. Те пускат слуха, че берекетът ще падне от дома на този, който чете „Любословие“, тъй като „Любословие“ пропагандирало протестантски идеи. Но майсторството на Фотинов е в това, че „Любословие“ продължава да излиза, въпреки тежките цензурни условия (то е под петата на три цензори — на османската власт, на Гръцката патриаршия и на специалната цензурна комисия, създадена 1836 г. към Гръцката патриаршия за борба с протестантството.)

Бих искала да отбележа и друг любопитен факт — първата българска книга, която излиза в Ню Йорк през 70-те години, е преведена от Елайъс Ригс. Това е „Български песни и пословици“ — книга, която преди това издава в Пеща Иван Богоров. Много се радвам, че г-н Константинов акцентира върху ролята на вестник „Зорница“, който действително е част от българската духовна култура и пространство. Това е едно от най-дълго излизалите периодични издания на български език, което също има своята роля за модернизирването на българската журналистика, един четен десетилетия наред с голям интерес от българската интелигенция вестник. По време на Освобождението „Зорница“ остава едва ли не единственият вестник на български език, който излиза в Цариград и дава достоверна информация за военните събития.

Така че протестантските издания играят забележителна роля в модернизацията на българската журналистика.

доц. Здравка Константинова

ЕЛЕНА ХАДЖИНИКОЛОВА
ИЗКАЗВАНЕ НА ЕЛЕНА
ХАДЖИНИКОЛОВА
ИНСТИТУТ ПО ИСТОРИЯ КЪМ БАН

Досега чутиите доклади представляват голям интерес за историческата наука, защото специално внимание на протестантското движение в българските земи, особено в периода на българското Възраждане, период, в който аз имам интереси, не се е обръщало. В нашата наука някак си незаслужено не се отдава внимание на хора, които са проявявали интерес към протестантските мисионери и към тяхната дейност. Има хора, които в различни години са писали по тези въпроси, като се започне от Иван Шишманов, Тодор Бурмов, Михаил Арnaudов, а след това в по-нови дни вече се казаха Таня Несторова и други. Трудно е било, мъчно се е издавало, но това са едни творчески смели действия, които трябва да получат своята оценка. Ние в Института по история имаме център по българистика. Наскоро правихме конференция в Американския университет в Благоевград и издадохме специално издание за българистиката в зората на 21 век. Там също беше отделено внимание на протестантските мисионери. Така че Институтът по история също има своя принос за изучаването на протестантското мисионерство в България.

В тук чутиите доклади ми хареса, че много обективно се прави преценка на едни основни моменти в дейността на протестантството до Освобождението, а именно в превода на Библията, в описването на вестник „Зорница“, в заслугите на тези, които първи са поели информацията за събитията в България, изнесли са я зад граница и са създали възможност да се създаде тази пробългарска агитация, която се поема от Гладстон, от английската либерална опозиция. Може би трябвало да се спомене, че за разлика от приноса на д-р Ригс, който у нас като че ли има по-голяма известност, (между другото наскоро

излезе една книга на Георги Генов, специално посветена на 150-годишнината на Ригс), заслугите на д-р Лонг остават малко по-назад. Сега обаче се вижда, че той не е забравен. Трябва да се каже, че протестантството се свързва с модерните течения в българските земи, с развитието на едни европейски теоретични влияния в българските земи. В това отношение заслужава да се отбележи приносът на редица български възрожденци. Тук се загатна за Славейков, но около Славейков има цял един кръг. Славейков наистина има големи заслуги, които не са оценени от нашите историографи.

Така че, пожелавам по-нататъшни творчески успехи в изучаване на влиянието на протестантските мисионери по българските земи.

Елена Хаджиниколова

БИБЛИОГРАФИЯ И БЕЛЕЖКИ

ПОЯВА И РАЗВИТИЕ НА ПРОТЕСТАНТСТВОТО

1. Beutin, W. Der redikale Doktor Martin Luther. Koeln, 1982.
2. Brauer, Gerald C. „Protestantism in America“ A Narrative History, Philadelphia, 1965.
3. Daniel-Rops, Henri. Eglise des revolutions: ces chretiens nos freres. P.
4. Leonard, Emile G. A History of Protestantism. London, 1965.
5. Niebuhr, H. Richard. The Social Sources of Denominationalism. New York, 1957.
6. Pauck, Wilhelm. The Heritage of Reformation. Boston, 1950.
7. Todd, John. M. Luther: A Life.
8. Troeltisch, Ernst. The Social Teaching of the Christian Churches. New York, 1951.
9. Woodhouse, A. S. P. Puritanism and Liberty. 2nd ed. Chicago, 1950.

ПОЯВА И РАЗВИТИЕ НА ПРОТЕСТАНТСТВОТО В БЪЛГАРИЯ

1. Тук ще посочим само някои от по-главните изследвания на проблематиката: Икономов, Тодор. Протестантската пропаганда и нейните ползи за България. Шумен, 1892; Hamlin, Cyrus. Among the Turks. New York, 1877; Barton, J. L. The Missionary and His Critics. New York, 1906; Hall W. W. Puritans in the Balkans. Sofia, 1938; Wachburn George. 50 Years in Constantinople and Recollections of Robert College. Boston, 1911; С. Stefanove. The Bulgarians and Anglo-Saxondom. Bern, 1919; Стоянов, Маню. Начало на протестантската пропаганда в България. III, Т. 14–15, 1964; Шопов, П. Пропагандата и просветната дейност на американските библейски общества в българските земи през XIX век. Известния на Института за история Т. 23, 1974; Clarke, James F. The Pen and the Sword. Studies in Bulgarian History. Edited by Dennis P. Hupchick. New York, 1988; Несторова, Татяна. Американските

мисионери сред българите 1858–1912. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 1991; Конев, Илия. Америка в духовното пространство на българското Възраждане. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 1996; Шопов, Петър. Първи езикови и културни връзки между българи и североамериканци. Исторически преглед, № 6, 1978; Shopov, Peter. Linguistic Intercourse as a basic prerequisite for the American missionary work in Bulgaria. Proceedings of the Second International Conference on American Studies. Varna, 1978; Shopov, Peter. Some aspects of Bulgarian-American cultural relations in the XIX century. Paper presented at a symposium. Duquesne University, Pittsburgh, Pennsylvania, 1892; Manafova, Rajna. For Bulgarian-American cultural relations. Bulgarian Historical Review, № 4, 1980 (Забележка: Лош превод на заглавието на статията. Предлогът „for“ изменя съществено смисъла на съдържанието. Несъмнено правилният предлог е „On“ или „About“).

2. Конев, Илия. Цит. съч., с. 40.

3. Конев, Илия. Цит. съч., с. 40.

4. Clarke, James F. The Pen and the Sword. Studies in Bulgarian History. Edited by Dennis P. Hupchick. New York, 1988 — в частта „The Russian Bible Society and the Bulgarians“, р.233-251, 257.

5. Clarke, James F. The Pen and the Sword. Studies in Bulgarian History. Edited by Dennis P. Hupchick. New York, 1988 — в частта „The Russian Bible Society and the Bulgarians“, р.251-257.

6. Христов, Христо. Изследванията на Джеймс Кларк по българска история. Исторически преглед, №10, 1990, с. 61–67.

7. Конев, Илия. цит. съч., с. 47.

8. Несторова, Татяна. Статистически резултати: Евангелизация, Цит. съч. с. 33.

9. Weber, Max. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, New York, 1958, р. 27, 39–40, 53, 72, 162–163.

**РОЛЯТА НА ПРОТЕСТАНТСКИТЕ МИСИОНЕРИ ЗА ПОЛИТИЧЕСКОТО ОСВОБОЖДЕНИЕ НА
БЪЛГАРСКИЯ НАРОД**

Генчев Н., Българската възрожденска интелигенция. С., 1991; Генчев Н., Българското възраждане. С., 1980; Велики К., Румъния и българското революционно движение за национално освобождение, С., 1982; Матеев П., Велики благодетели на българския народ, С., 1934;

Страшимиров Дим., История на Априлското въстание, 1976; Грънчаров Ст., България на прага на двадесетото столетие. С., 1986 г. Венедиков Й., История на въстанието в Батак. С., 1923; Дойнов Ст., Борбите на българския народ за национално освобождение. С., 1980; Косев К., Германската общественост и Източния въпрос. С., 1990; Ников Н., Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения С., 1982; Силянов Хр., Освободителните борби в Македония. С., 1983; Несторова Т., Американски мисионери сред българите 1856–1912 С., 1991; Пантев, А., Българският въпрос във Великобритания 1876–1873 С., 1981; Пантев, А. И П. Петков. САЩ и България по време на Първата световна война С., 1990; Томов Ст., Българска евангелска литература. С., 1991; Христов Хр., Освобождението на България и политиката на западните държави 1876–1878 г. С., 1968; Божинов В. Българската просвета в Македония и Одринска Тракия (1878–1913). С., 1981; Американски пътеписи за България. С., 2001; Петков П. Американските мисионери в българските земи (XIX и началото на XX в.). Исторически преглед 1990, № 5; Шишманов Ив., Нови данни за историята на нашето възраждане. Америка в българското образование. Български преглед год. IV, №11, 1898; Шопов П. Пропагандата и просветната дейност на американските библейски общества в българските земи през XIX в. Известия на Института по история т. 23, 1974; Стоянов М., Начало на протестантската пропаганда в България. Известия на Института по история, Т. 14–15, 1965; Трайков В., П. Шопов. Майкъл Петрович, Юджин Скайлер и българите. Изследвания и документи. С., 1987; Letter from Mr. Meriam, December II, 1861; Mission to Western Turkey Philippopolis. The Missionary Herald, March 1862, pp. 90-91; Station reports from Western Turkey. The Missionary Herald, September 1862; Clarke J., View of Philippopolis (1870). The Missionary Herald vol.LXVI, December 1870, No. XII; Clarke J., Bible Societies, American Missionaries and the Revival of Bulgaria. New York, 1971; Greene F., The Campaign in Bulgaria. London, 1903.

АМЕРИКАНСКИ ПРИНОСИ В БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРНА ИСТОРИЯ ПРЕЗ XIX ВЕК

1. Philip Shashko, A Recent Discovery: The Elias Riggs Translations from Bulgarski narodni pesni by Milanov Brothers, Etudes Balkaniques, №1, 1990, 69–79).

2. За Библията. В началото беше словото. София, 1988; Полезни са и разработките на Илия Конев в монографията му „Българското възраждане и Просвещението“, както и в цитираната вече студия.

Издание:

Заглавие: Влиянието на протестантските мисионери за
духовното и политическото освобождение на българския народ

Издател: Мисия „Възможност“

Град на издателя: София

Година на издаване: 2003

Националност: българска

ISBN: 954-9891-08-9

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/14639>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.